

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Кваліфікаційна робота
бакалавра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ГОТЕЛЬНОГО (РЕСТОРАННОГО) ГОСПОДАРСТВА
(МІСТА, РЕГІОНУ, ДЕРЖАВИ)»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
GRS1-B20 групи
спеціальності: 241 Готельно-ресторанна справа
за ОПП «Готельно-ресторанна справа»
Анна МИСЛИВА

Науковий керівник:
кандидат географічних наук,
старший викладач кафедри
туризму та готельно-ресторанної справи
Інна КОВТУНИК

Рецензент:
доцент, кандидат економічних наук
завідувач кафедри менеджменту
Володимир ЛИСАК

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження сталого розвитку готельно-ресторанного господарства.....	5
1.1. Концептуальні засади сталого розвитку туристичної сфери.....	5
1.2. Критерії впровадження принципів сталого розвитку в туристичній індустрії.....	15
1.3. Компоненти сталого розвитку на рівні територіальних громад та регіонів України в умовах суспільно-політичних викликів.....	22
Висновки до розділу 1.....	28
Розділ 2. Основні тренди сталого розвитку готельно-ресторанного господарства в Україні та впровадження стратегії сталого розвитку туризму в Хмельницькій області.....	29
2.1. Основні тенденції сталого розвитку готельної індустрії.....	29
2.2. Основні тренди сталого розвитку ресторанного господарства.....	38
2.3. Впровадження стратегії сталого розвитку туризму в Хмельницькій області.....	46
Висновки до розділу 2.....	53
Розділ 3. Стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму.....	54
3.1. Сталий розвиток туризму: перспективи для України.....	54
3.2. Формування стратегічних пріоритетів сталого розвитку туристичної сфери на засадах інклюзивного зростання.....	60
Висновки до розділу 3.....	68
Висновки.....	69
Список використаних джерел.....	71
Додатки.....	75

ВСТУП

Актуальність теми дипломної роботи. Зростання значимості туризму та загострення проблем, пов'язаних з його розвитком, змушують говорити про необхідність змін та пошуку нових векторів розвитку. Це стало причиною численних спроб адаптації головних положень і принципів концепції сталого розвитку до контексту туризму. Колосальним споживачем енергії та води у світовому масштабі є готельне господарство, яке розширюється з кожним роком. У нових туристичних регіонах зазвичай реалізуються проекти будівництва великих готелів, які продукують відходи та забруднення в обсягах, із якими не здатні впоратися місцеві громади. Надмірне споживання туристами енергії, води, палива часто відбирає ці ресурси в корінного населення.

Об'єктом дослідження дипломної роботи виступає стратегія сталого розвитку.

Предметом дослідження дипломної роботи є формування стратегії сталого розвитку готельно-ресторанного господарства на різних регіональних рівнях.

Метою дипломної роботи є дослідити формування стратегії сталого розвитку готельно-ресторанного господарства (міста, регіону, держави).

Згідно мети, були поставлені наступні *завдання*:

- дослідити концептуальні засади сталого розвитку туристичної сфери;
- вивчити критерії впровадження принципів сталого розвитку в туристичній індустрії;
- визначити компоненти сталого розвитку на рівні територіальних громад та регіонів України в умовах суспільно-політичних викликів;
- дослідити основні тенденції сталого розвитку готельної індустрії;
- вивчити основні тренди сталого розвитку ресторанного господарства;
- дослідити впровадження стратегії сталого розвитку туризму в Хмельницькій області;

- дослідити сталий розвиток туризму: перспективи для України;
- вивчити формування стратегічних пріоритетів сталого розвитку туристичної сфери на засадах інклюзивного зростання.

Методи дослідження дипломної роботи. Для досягнення окресленої мети і виконання завдань, у дипломній роботі використано метод емпіричного узагальнення (спостереження, порівняння і т. д.), статистичні дані, методи теоретичного дослідження (абстракція, аналіз і синтез, групування, моделювання та ін.), порівняльний тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розумінні, що стратегія сталого розвитку є для сучасної науки в сфері туризму, готельно-ресторанного бізнесу та харчових технологій актуальним предметом дослідження, оскільки проблемні питання галузі зумовлюють необхідність розробки значного комплексу завдань як короткотривалого, середньострокового, так і перспективного планування. Сфери послуг та харчування є досить чутливими до змін, наразі вони мають швидко реагувати на нові виклики часу, адже галузь суттєво постраждала внаслідок кризи, спричиненої пандемією COVID-19 та війни. Стратегія сталого розвитку підвищує рівень конкурентоспроможності галузі, сприяє її післякризовому відродженню. В дипломній роботі запропоновано концептуальні і методологічні засади розвитку туризму з використанням стратегії сталого розвитку, шляхи ефективного використання туристичних ресурсів, інноваційні напрямки ефективного розвитку сфери обслуговування.

Обсяг та структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел, 9 додатків. Текст основних розділів проілюстрований 7 таблицями і 3 рисунками, в тому числі, картосхемами.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Концептуальні засади сталого розвитку туристичної сфери.

Розвиток туристично-рекреаційної сфери як складової національної економіки, стимулює зайнятість населення, сприяє підвищенню конкурентоспроможності країни та її регіонів. Від її стану значною мірою залежить розвиток суміжних галузей: транспорту, торгівлі, зв'язку, будівництва, сільського господарства, виробництва споживчих товарів та інших. Отже, розвиток сфери туристично-рекреаційних послуг як важливий показник якості життя та рівня людського розвитку має важливе економічне та соціальне значення у суспільстві. Вплив туристично-рекреаційної сфери на національну економіку показано в Додатку А.

Сучасний розвиток туризму та рекреації, який базується на таких основних характеристиках, як масовість, інтегрованість, інклюзивність, соціально-економічна ефективність, суттєво вплинув на динаміку розвитку туристично-рекреаційної сфери і зумовив розгляд туристично-рекреаційної діяльності на засадах сталого розвитку та інклюзивного зростання.

За визначенням Всесвітнього банку, сталий розвиток представляє собою процес управління сукупним капіталом суспільства на користь збереження та примноження людських можливостей. В центр сучасних підходів до визначення поняття сталого розвитку поставлені інтереси людської особистості, право людини на здорове і плодотворне життя [15].

Основою сталого розвитку виступає паритетність відносин в тріаді «людина-господарство-природа». Сталий розвиток передбачає процес виживання та відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремо взятої людини в суспільстві, забезпечення прав та свободи, збереження довкілля, формування

умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище і гармонізацію розвитку [31, с. 135].

В 1992 році світова спільнота прийняла концепцію сталого (стійкого) розвитку, яка стала однією з основних у різних секторах господарства, зокрема в туризмі. У зв'язку з цим сьогодні надзвичайно актуальними є дослідження питань термінологічного спрямування, які стосуються нового напрямку рекреаційно-туристської діяльності – екологічного туризму. Змістове наповнення поняття екологічний туризм або екотуризм не має чітких меж, оскільки використовується з різними за змістом прикметниками: природний, альтернативний, відповідальний, стійкий, м'який, природоохоронний, зелений, пригодницький тощо. Власне це не дає можливості отримати точну статистичну інформацію про розвиток екотуризму. Тому експерти Всесвітньої туристичної організації Організації Об'єднаних Націй (ЮНВТО), обчислюючи прибутки від різних видів туризму, використовують тлумачення «туризм, орієнтований на природні туристичні ресурси» або «природний туризм», куди відносять й екотуризм. Отож, для розробки науково-обґрунтованих концепцій розвитку екотуризму як напрямку, котрий динамічно розвивається, сьогодні постала потреба не тільки уточнити зміст цього поняття, а й дослідити особливості його організації, з'ясувати принципово важливі складові частини та характеристики.

Актуальним питанням сьогодення виступає розвиток туристичної сфери в контексті сталого розвитку.

Вітчизняні і зарубіжні вчені зробили вагомий внесок у дослідження питання сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери, залишається відсутнім єдиний підхід до визначення сутності поняття «сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери» для подальшого використання у нормативних документах або в подальших дослідженнях [5].

Наукові підходи до визначення сутності поняття «сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери» представлено в Додатку Б.

Сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери має три складові та цілі (рис. 1), змістовне наповнення яких полягає у наступному:

- соціальна складова: досягнення суспільно значимої результативності туристичної діяльності: задоволення потреб у рекреації і оздоровленні, забезпечення доступності туризму і рекреації для широких верств населення, надання робочих місць і гідних умов праці, покращення якості життя, розвиток людського потенціалу;

- економічна складова: забезпечення ефективності господарської діяльності у сфері туризму на основі інноваційного розвитку і раціонального використання ресурсів (природних, матеріальних, людських, фінансових, інформаційних);

- природоохоронна (екологічна) складова: збереження природи шляхом раціонального використання природних ресурсів, запобігання забрудненню навколишнього середовища, підтримка здатності екосистем до саморегулювання і самовідновлення. Впровадження концепції сталого туризму дає можливість досягти балансу в реалізації соціальних, економічних і природоохоронних цілей в інтересах суспільства, туристів, підприємців, місцевого населення [4, с. 151].

Розглянувши різноманітні наукові погляди, вважаємо, що сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери це цілісний процес дотримання соціальної справедливості, забезпечення екологічної сталості та досягнення економічної ефективності. Дотримання соціальної справедливості передбачає стабілізацію соціального і культурного середовища у туристичній і рекреаційній дестинації, покращення умов праці, підвищення зайнятості, розширення можливостей кар'єрного зростання; доступність туристично-рекреаційних послуг. Забезпечення екологічної сталості досягається на основі запровадження ресурсозберігаючих технологій, екологізації господарської діяльності у туристично-рекреаційному бізнесі, зменшення екологічного навантаження. У свою чергу, досягнення економічної ефективності забезпечується шляхом підвищення ефективності використання туристично-рекреаційних ресурсів, інноваційного розвитку

туристично-рекреаційної сфери, підвищення якості та конкурентоздатності туристично-рекреаційних послуг, їх сертифікації та маркування [44, с. 163].

Рис. 1. Сталий розвиток туристичної сфери.

Складено за даними: [37].

Сталий розвиток сфери туристично-рекреаційних послуг є важливим показником якості життя та рівня людського розвитку, має важливе економічне та соціальне значення у суспільстві та базується на таких основних характеристиках, як масовість, інтегрованість, екологічність, інклюзивність, соціальна ефективність, економічна доцільність.

У Стратегії розвитку туризму та курортів в Україні на період до 2026 року [5] визначено пріоритети сталого розвитку туризму і курортів в Україні:

1. *Формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту* в результаті запровадження класифікації й сертифікації туристичних об'єктів та туристичної інфраструктури; формування нових і вдосконалення

наявних туристичних продуктів; розвиток туристичної інфраструктури, інтеграція місцевих туристичних ресурсів у комплексну, диверсифіковану та синергетичну туристичну пропозицію; гармонізація розвитку туризму на певних територіях зі стилем життя, традиціями та культурою місцевого населення з метою збереження його автентичності.

2. *Розвиток людських ресурсів в інтересах туризму*, а саме активізація просвітницької діяльності для забезпечення формування суспільної свідомості щодо місця та ролі сталого розвитку туризму у соціально-економічному та культурному розвитку на місцевому, регіональному та національному рівнях; вдосконалення системи підготовки кадрів туризму та ін.

3. *Збереження ресурсного потенціалу туризму*, формування простору високої туристичної привабливості з метою забезпечення раціонального та ефективного використання туристичних ресурсів, що передбачає розробку схеми та генерального плану розвитку туристичних територій України; здійснення науково обґрунтованого туристичного районування країни; удосконалення системи управління туристичним простором; впровадження плати за використання туристичних ресурсів; покращення туристичної доступності регіонів при сприятливому розвитку транспортної інфраструктури [20, с. 212].

4. *Формування інформаційного простору сфери туризму* шляхом створення інтегрованої інформаційної системи у сфері туризму, забезпечення туристам і суб'єктам туристичної діяльності доступу до інформації, формування мережі туристичних інформаційних центрів тощо.

5. *Створення єдиної системи маркетингу у сфері туризму* та маркетингова підтримка національного та регіональних туристичних продуктів з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності. Маркетинг туристичних продуктів має охоплювати заходи, спрямовані на пропагування найцінніших туристичних ресурсів України; профілювання туристичних продуктів відповідно до потреб цільових груп споживачів та особливостей туристичних ресурсів; посилення позитивного іміджу національного туристичного продукту; проведення в Україні

міжнародних спеціалізованих симпозіумів, семінарів, конференцій, салонів та виставок-ярмарків із залученням іноземних і вітчизняних організацій для вивчення та популяризації новітніх технологій у сфері туризму, а також участь у відповідних заходах за кордоном; виготовлення доброякісної інформаційно-рекламної продукції, проведення рекламних кампаній національного та регіональних туристичних продуктів на міжнародному туристичному ринку, забезпечення їхнього державного фінансування, прес-турів для представників ЗМІ.

6. *Поглиблення міжнародного співробітництва* з метою забезпечення сталого розвитку туризму шляхом укладання міжнародних угод про співробітництво у сфері туризму; відкриття та забезпечення належного функціонування туристичних представництв України за кордоном; впровадження прогресивного міжнародного досвіду державного управління та регулювання, законодавчого, організаційного та фінансового забезпечення високорентабельної індустрії туризму, а також новітніх технологій [14].

На нашу думку, відповідь на питання можливостей досягнення перспектив сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери знаходиться у площині інноваційного підходу до формування концептуальних засад, в основу яких покладено методологію інклюзивного зростання, що передбачає досягнення такого типу соціально-економічного зростання, який охоплює усі сфери життя суспільства та населення і дозволяє отримати відчутні для кожної людини результати. Цільовим орієнтиром концепції сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери на засадах інклюзивного зростання є необхідність задоволення потреб усіх верств населення, зокрема малозабезпечених і соціально незахищених за умов обмеженості ресурсів шляхом здійснення капіталовкладень в основні напрямки туристично-рекреаційної діяльності (Додаток В).

Цільова функція сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери як еколого-соціально-економічної системи полягає у виробленні та реалізації соціально-корисного продукту – туристично-рекреаційних послуг, що

супроводжується отриманням соціально-економічного результату у вигляді прибутку від туристично-рекреаційної діяльності та створення робочих місць.

У доповнення до традиційних моделей розвитку туристично-рекреаційної сфери, таким, як нульового зростання, сталого розвитку, ноосферного розвитку, інноваційного зростання розроблено концепцію інклюзивного зростання.

На нашу думку, ефективною методологічною основою дослідження сталого розвитку сфери послуг, у тому числі туристично-рекреаційної сфери, є використання системного підходу, який дозволяє, з одного боку, виявити структуру його організаційно-економічного забезпечення та різноманітні внутрішні зв'язки, а з іншого – визначити чинники і передумови, що впливають на його розвиток, а також характер взаємодії із зовнішнім середовищем. Цільова функція сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери як еколого-соціально-економічної системи полягає у виробленні та реалізації соціально-корисного продукту – туристично-рекреаційних послуг, що супроводжується отриманням соціально-економічного результату у вигляді прибутку від туристично-рекреаційної діяльності та створення робочих місць.

Методологію формування концептуальних засад сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери представлено в Додатку Г.

В основу запропонованої методології нами покладено припущення, що теоретико-методологічне обґрунтування сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери дасть змогу сформувати наукову базу для розробки стратегії та організаційно-економічного механізму забезпечення цього процесу на засадах інклюзивного зростання [1, 429].

Звернемо увагу, що змістовні характеристики інклюзивного туризму, інклюзивної рекреації, інклюзивного розвитку, інклюзивного зростання відрізняється між собою.

На відміну від інших концептуальних поглядів на розширення економічних можливостей і рівного доступу усіх верств населення, «інклюзивне зростання – це концепція, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправ'я для

економічних учасників, що супроводжується вигодами, принесеними кожному сектору економіки та різним верствам суспільства. Даний підхід розширює традиційні моделі економічного зростання та включає зосередження уваги на рівності здоров'я, людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні» [34, с. 60]. Інклюзивне зростання як самостійна концепція зосереджена навколо взаємодії зазначених вище економічних категорій – економічного зростання, бідності, нерівності доходів і можливостей.

Виходячи з цього, формуються поняття інклюзивного туризму та інклюзивної рекреації, що характеризують розширення можливостей використання та вільний доступ до туристичних і рекреаційних послуг усіх верств населення.

У публікаціях, присвячених дослідженню інклюзивного розвитку та інклюзивного зростання, найчастіше розглядаються, як зазначено у роботі [7] такі актуальні завдання, які є характерними для функціонування туристично-рекреаційної сфери в сучасних умовах:

- вирішення проблем найбільш маргіналізованих верств суспільства (бідних, уразливих, соціально незахищених категорій громадян, жінок, літніх людей тощо) у недискримінаційний щодо них спосіб з метою зменшення соціальної нерівності;

- «оздоровлення» збиткових видів економічної діяльності та депресивних територій, зокрема, приміських районів, сільських територій, задля сприяння створення нових робочих місць, розширення місць прикладання праці, забезпечення достатньої мережі об'єктів інфраструктури шляхом залучення інвестиції та інновацій, різноманітних програм розвитку;

- створення рівних можливостей участі різних верств населення у суспільних процесах;

- цілеспрямоване стимулювання розвитку потенціалу маргінальних груп населення для реалізації наданих можливостей;

- нарощування знань місцевого населення шляхом організації ефективного освітнього процесу;

- перерозподіл соціальних переваг, зокрема у громадському транспорті, енергетичному секторі, сфері медичних та освітніх послуг;
- децентралізація управління та демократичний стиль менеджменту, відхід від використання суто технократичних підходів;
- визнання і збереження традицій, звичаїв;
- розширення можливостей самозабезпечення та самозайнятості для найуразливіших верств населення [40, с. 215].

Поняття інклюзивного розвитку має широке значення, і стосується усіх сфер людської діяльності, у тому числі і туристично-рекреаційної сфери. Становлення поняття «інклюзивний розвиток туристично-рекреаційної сфери» відбувається у процесі конкретизації теоретичних концепцій сталого розвитку туристичних та рекреаційних підприємств, бізнес-моделей їх розвитку.

На нашу думку, сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери на засадах інклюзивного зростання передбачає залучення усіх верств населення (у тому числі малозабезпечених, у яких середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму, жінок, осіб з обмеженими фізичними можливостями, ін.) до виробничо-господарської, управлінської туристичної та рекреаційної діяльності як працівників, споживачів послуг, посередників, інвесторів, постачальників ресурсів, партнерів на всіх етапах ланцюга створення доданої вартості. Відповідно працівники, споживачі послуг, посередники, інвестори, постачальники ресурсів, партнери виступають учасниками інклюзивного розвитку підприємств туристично-рекреаційної сфери.

Концепцію сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери на засадах інклюзивного зростання показано в Додатку В.

Цілі сталого інклюзивного розвитку туристично-рекреаційних послуг наступні:

- соціально-орієнтовані (підвищення рівня зайнятості та самозайнятості населення; подолання бідності; розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури; підвищення якості надання туристично-рекреаційних послуг;

забезпечення життєдіяльності міського та сільського населення, збереження традицій та звичаїв);

- економіко-орієнтовані (збільшення ВВП, місцевого, регіонального та національного бюджетів, підвищення добробуту; залучення інвестицій шляхом зростання заощаджень; підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг; зростання експорту послуг; зменшення ризику фіаско ринку);

- еколого-орієнтовані (розвиток екологічної інфраструктури; розвиток циркулярної економії; зменшення деструктивного впливу на довкілля; охорона та відтворення природно-ресурсного потенціалу; підвищення енергоефективності; запровадження зелених технологій; запобігання кліматичних змін; підвищення екологічної свідомості) [25, с. 162].

1.2. Критерії впровадження принципів сталого розвитку в туристичній індустрії.

У зв'язку з практичним вичерпанням можливостей саморегуляції сфери туризму і, враховуючи те, що у туристичному секторі екологічний чинник стає економічною категорією, неможливо забезпечити його подальший сталий розвиток без державних заходів, спрямованих на стримування стихійного розвитку туризму [16, с. 11]. Подолання існуючих негативних тенденцій, створення системних та комплексних передумов для сталого розвитку туризму є одним з пріоритетних напрямів забезпечення сталого розвитку країн. Концепція сталого розвитку туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка являє собою сукупність ідей, концепцій, положень та постулатів різних наук, і спрямована на зміну стосунків людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери. Сталий розвиток виражає ідею досягнення гармонії між людьми, суспільством і природою; розв'язання протиріч між природою і суспільством, екологією та економікою, розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, сформованими потребами людей і розумними потребами тощо. Взаємозв'язок та баланс економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних компонентів з метою максимізації добробуту людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби визначаються сучасними науковцями як «сталий розвиток».

Окрім загальних наслідків впливу на довкілля, туризм спричиняє серйозні зміни в конкретних екосистемах. Найбільш вразливими є дрібні острови, прибережні райони, коралові рифи, гірські райони. Вплив туризму на гірські екосистеми різниться від континенту до континенту, від країни до країни. Наприклад, великою проблемою Альп та інших європейських гір є засилля

приватних котеджів, або, як у нас прийнято говорити, – дачних будинків, які разом з автомобільними під'їздами завдають непоправної шкоди рослинному покриву - важливому природному компоненту гірської екосистеми. Така рекреаційна субурбанізація часто здійснюється безконтрольно, без урахування фізико-географічних властивостей місцевості, гідрологічних особливостей, схильності до ерозії, зсувів, лавин. Постає проблема і т.зв. візуального забруднення, спричиненого спотворенням ландшафтів безладною забудовою. Можливо в майбутньому, із зростанням достатку населення України, ця проблема стане актуальною і для нашої держави. Але, поки що, більшу занепокоєність спричиняють готелі, будинки відпочинку, санаторії, табори, які часом, не маючи елементарних очисних споруд, забруднюють гірські річки та сприяють створенню стихійних сміттєзвалищ.

Соціально-економічні та екологічні проблеми, які потрібно вирішувати є:

- незворотні деградаційні процеси, забруднення довкілля;
- демографічний вибух, нестача продовольства, безробіття;
- виснаження природних ресурсів, знищення й збідніння видового (флористичного та фауністичного) різноманіття;
- нерівномірність розвитку та зростаюча прірва між економічно розвиненими і бідними країнами.

Туризм є також потужним чинником соціально-культурного впливу і дуже часто - негативного. У багатьох регіонах наслідком розвитку туризму стало збільшення злочинності, проституції, вживання алкоголю і наркотиків. Пристосування до потреб і очікувань туристів при проведенні релігійних ритуалів, етнічних обрядів, фестивалів призводить до їхньої стандартизації та збіднення [9]. Нехтування туристами місцевих традицій в одязі (короткі спідниці чи шорти в мусульманських країнах), поведінці (відвідування чайхани жінками в середньоазійських країнах), способі життя породжує напругу у стосунках між місцевим населенням і мандрівниками.

Принципами, які мають забезпечити сталий розвиток туристичних регіонів в

економічній площині є: узгоджене планування та управління розвитком туризму з іншими видами економічної діяльності й напрямками розвитку країни і регіону загалом; сприяння розвитку малих і середніх підприємств як основи створення робочих місць у туристичній сфері; підтримка впровадження у туристичну індустрію екологічно м'яких технологій; здійснення маркетингу туризму з метою підвищення ефективності місцевої економіки та зменшення тиску на довкілля шляхом більш рівномірного розподілу туристів у часі і просторі. У соціальній сфері програмними заходами сталості є: налагодження зусиллями урядів тісної співпраці всіх зацікавлених сторін, включаючи національні ради з туризму, туристичні агенції та організації, приватний сектор, місцеві громади для прийняття рішень щодо розвитку туризму; забезпечення рівноправних умов для корінного населення поряд з іншими учасниками туристичного бізнесу в отриманні економічних, соціальних і культурних переваг від розвитку туризму, надання йому першочергового права на працевлаштування; повага та збереження місцевих культур, традиційних ремесел, фольклору; заохочення відповідальної поведінки туристів, культивування поваги до національних законів, культурних цінностей, соціальних норм і традицій.

Впровадження принципів сталого розвитку в туризм дозволить досягти:

- ✓ еколого-збалансованого використання природних ресурсів;
- ✓ збереження та відновлення біорізноманіття;
- ✓ залучення інвестицій з метою ліквідації заданої шкоди довкіллю;
- ✓ підтримки економіки регіону без незворотного впливу на екосистеми;
- ✓ залучення місцевого населення у процес екологічної орієнтації населення;
- ✓ забезпечення законності у здійсненні туристичної діяльності;
- ✓ соціальної спрямованості розвитку туризму і курортів;
- ✓ застосування концепції екологічного менеджменту та маркетингу.

Критерії Глобальної ради зі сталого розвитку туризму (GSTC) [15], які описують показники сталості дестинації, було вперше впроваджено Глобальною

радою зі сталого розвитку туризму у 2013 році з метою досягнення спільного розуміння сталості дестинацій. Для впровадження критеріїв у життя дестинаціями, що прагнуть сталого розвитку туризму, було розроблено відповідні індикатори успіху, які, на відміну від критеріїв, не ставлять мету, а відповідають на питання, як її досягти, і фактично є дорожньою картою, щоб принципи сталості стали стандартною практикою у всіх формах туризму [29]. Критерії сталого розвитку дестинації розподілені на чотири взаємопов'язаних напрямки:

- демонстрація ефективного сталого управління;
- максимізація економічних вигод для приймаючої громади та мінімізація негативного впливу;
- максимізація користі для громад, відвідувачів та культури; мінімізація негативного впливу;
- максимізація переваг навколишнього середовища та мінімізація негативних наслідків.

Зміст критеріїв та відповідних до них індикаторів наведено у таблицях 1, 2, Додатках Д, Е.

Таблиця 1.

*Критерії демонстрації ефективного сталого управління
з відповідними індикаторами GSTC*

Критерій	Індикатори досягнення
Стратегія сталого розвитку дестинації	Багаторічна стратегія дестинації, яка передбачає зосередженість на сталості та сталому туризмі та включає екологічні, економічні, соціальні, культурні, якісні, медичні та безпекові питання; Багаторічний план дестинації чи стратегія, яка є актуальною та доступною для громадськості; Багаторічний план дестинації або стратегія, розроблена з участю громадськості; Політичне зобов'язання щодо впровадження багаторічного плану дестинації та наочності (доказовості) виконання.
Організація з управління дестинацією	Організація несе відповідальність за скоординований підхід до управління сталим туризмом; Приватний та публічний сектор беруть участь у організації та координації туризму; Туристична організація відповідає розміру та масштабу дестинації; Особи, що входять до туристичної організації, визначені відповідальними за сталий туризм; Туристична організація належним чином фінансується.

Критерій	Індикатори досягнення
Моніторинг	Активний моніторинг та публічні звіти про екологію (навколишнє середовище), економіку, соціальні, культуру, туризм та про права людини; Система моніторингу періодично переглядається та оцінюється; Процедури пом'якшення впливу (наслідків) туризму належно фінансуються та дієві.
Управління сезонністю туризму	Спеціальна (специфічна) стратегія з маркетингу позасезонних подій (івентів) та залучення цілорічних відвідувачів;
Адаптація до змін клімату	Діюча система адаптації до змін клімату та оцінки відповідних ризиків; Законодавство чи політика (норми) щодо пом'якшення кліматичних змін та заохочення технологій для пом'якшення кліматичних змін; Програма, спрямована на навчання та підвищення обізнаності громадськості, туристичних підприємств та відвідувачів щодо зміни клімату;
Інвентаризація туристичних об'єктів та атракцій	Поточний інвентаризація та класифікація туристичних об'єктів та атракцій, включаючи природні та культурні об'єкти;
Правила планування	Рекомендації з планування або зонування, правила та/або норми, що захищають природні та культурні ресурси; Керівні принципи, положення та/або норми, що стосуються сталого землекористування, проектування, будівництва та знесення ; Настанови, правила та/або норми планування були створені із допомогою місцевого внеску від громадськості та ретельного аналізу; Настанови, положення та/або норми планування публічно повідомляються та застосовуються;
Доступ для всіх	Норми, яка підтримують доступ до туристичних місць та об'єктів, включаючи ті, що мають природне та культурне значення, для осіб з інвалідністю та інших осіб, які мають спеціальні вимоги щодо доступу (де це доцільно); Рішення щодо доступності призначені для того, щоб враховувати цілісність місця, а також робити розумні умови для людей з інвалідністю та потребами доступу;
Придбання майна	Існують норми чи законодавство, що включають правозахисні положення; Норми чи законодавство, які враховують права корінних народів, забезпечують громадську консультацію та дають дозвіл на переселення лише тоді, коли є інформована згода та/або розумна компенсація;
Задоволення відвідувачів	Збір та публічна звітність даних про задоволення відвідувачів; Система, яка вживає заходів для покращення рівня задоволеності відвідувачів на основі інформації моніторингу;
Стандарти сталого розвитку	Підтверджена індустрією сертифікація сталого туризму або система екологічного менеджменту; Сертифікація сталого туризму або система екологічного менеджменту, визнана GSTC; Моніторинг участі туристичного бізнесу у туристичній сертифікації або екологічному менеджменті; Загальнодоступний перелік сталих сертифікованих або перевірених підприємств;
Безпека та охорона	Поточні обов'язкові перевірки пожежної безпеки, гігієни харчових продуктів та безпеки електроенергії туристичних об'єктів; Заходи безпеки, такі як пункти швидкої допомоги на пляжах/туристичних об'єктах (атракціях); Система запобігання та реагування на злочини; Система ліцензування таксі з чітким ціноутворенням та системою організованої диспетчеризації в точках в'їзду відвідувачів; Публічна звітність про безпеку та охорону;
Управління кризами та надзвичайними ситуаціями	Загальнодоступний кризовий та надзвичайний план, в якому розглядається сектор туризму; Фінансовий та людський капітал для реалізації плану врегулювання криз та надзвичайних ситуацій; План реагування на кризові та надзвичайні ситуації розроблений із допомогою приватного сектору туризму та включає процедури комунікації під час та після кризи або надзвичайних ситуацій; План реагування на кризові та надзвичайні ситуації передбачає ресурси та навчання персоналу, відвідувачів та мешканців; План врегулювання криз та надзвичайних ситуацій регулярно оновлюється;

Критерій	Індикатори досягнення
Промоція	Дестинаційні рекламні повідомлення, які репрезентують місцеві громади та відвідувачів достовірно та шанобливо; Дестинаційні рекламні повідомлення, які точні у їх описі продуктів і послуг.

Складено за даними: [38].

В деяких випадках критерії не можуть бути застосовані до конкретної дестинації, через обмежені ресурси чи місцеві нормативні, екологічні, соціальні, економічні або культурні особливості. В реальних умовах комплексне, одночасне і повне впровадження всіх критеріїв, як правило, неможливе, однак вони дають базові керівні принципи для сталого розвитку дестинації.

Таблиця 2.

*Критерії максимізації економічних переваг для приймаючої громади
з відповідними індикаторами GSTC*

Критерій	Індикатори досягнення
Економічний моніторинг	Регулярний моніторинг та звітність про витрати відвідувачів, дохід на одиницю доступної кімнати, дані про зайнятість та інвестиції; Регулярний моніторинг та звітність (щонайменше щорічні) про прямі та непрямі внески туризму; Збір та публікація звітів (щонайменше щорічно) щодо даних про зайнятість у туризмі, розподілених за статтю та віковою групою;
Місцеві можливості кар'єрного росту	Законодавство чи норми, що підтримують рівні можливості працевлаштування для всіх, включаючи жінок, молодь, осіб з інвалідністю, меншини та інших уразливих груп населення; Навчальні програми, які забезпечують рівні можливості для всіх, включаючи жінок, молодь, осіб з інвалідністю, меншини та інших уразливих груп населення; Законодавство чи норми, що підтримують безпеку праці для всіх; Законодавство чи норми підтримки справедливої оплати праці для всіх, включаючи жінок, молодь, осіб з інвалідністю, меншини та інших уразливих груп;
Громадська участь	Система залучення громадських, приватних та об'єднаних зацікавлених сторін у плануванні управління дестинацією та прийнятті рішень; Щорічна публічна зустріч для обговорення питань управління дестинацією;
Суспільна думка місцевої громади	Регулярний збір, моніторинг, запис та публічна звітність даних про бажання резидентів, занепокоєння та задоволення від управління дестинацією; Збір, моніторинг, реєстрація та публічний запис даних відбуваються своєчасно;
Доступність для місцевих громад	Програми моніторингу, захисту та реабілітації або відновлення публічного доступу місцевих жителів та внутрішніх відвідувачів до природних та культурних пам'яток; Моніторинг поведінки та характеристик місцевих, внутрішніх та іноземних відвідувачів туристичних об'єктів та атракцій;
Пропаганда туризму та туристична освіта	Програма підвищення обізнаності про роль та потенційний внесок туризму в громадах, школах та вищих навчальних закладах;

Запобігання експлуатації	Закони та програма, спрямовані на запобігання комерційній, сексуальній чи будь-якій іншій формі експлуатації, дискримінації чи домагання жителів або відвідувачів; Закони та програма публічно повідомляються;
Підтримка громади	Програми для підприємств, відвідувачів та громадськості щодо внесення внесків на ініціативи щодо збереження біорізноманіття та/або розвиток інфраструктури
Підтримка місцевих підприємців та чесна торгівля	Програма підтримки та нарощування потенціалу місцевих, малих та середніх підприємств; Програма заохочує підприємства купувати місцеві товари та послуги; Програма, спрямована на заохочення та розвиток місцевих сталих продуктів на основі місцевої природи та культури; Програма включає місцевих ремісників, фермерів та постачальників у ланцюжок вартості туризму;

Складено за даними: [38].

Частина критеріїв, яка відповідає меті максимізації нематеріальної користі, заснована на активному залученні громади до взаємодії з відвідувачами і не дає виникнути негативним напруженим стосункам між ними. При цьому активна роз'яснювальна та просвітницька робота має вестися як з приймаючою громадою, так і з відвідувачами, медіатором обов'язково мають виступати представники туристичних організацій [11].

Четверта група критеріїв допомагає комплексно зберегти навколишнє середовище, стан якого є передумовою продовження розвитку туризму в дестинації.

Наведені критерії мають слугувати відправною точкою для розробки програм сталого туризму для державних, неурядових установ та приватного сектору.

1.3. Компоненти сталого розвитку на рівні територіальних громад та регіонів України в умовах суспільно-політичних викликів.

Сталий розвиток дає можливість забезпечення успішної діяльності суспільства у довгостроковій перспективі. Головною метою є досягнення соціальної справедливості, економічної стабільності та раціонального використання природних ресурсів для збереження навколишнього середовища. Варто наголосити, що концепція сталого розвитку стосується подолання голоду та бідності, скорочення диференціації рівня життя населення, забезпечення добробуту населення, збереження морських ресурсів, захист екосистем тощо. Саме врахування усіх 17 цілей, які закріплені у резолюції ООН, дасть можливість досягти сталого розвитку [37]. Важливо, здійснювати комплексну оцінку усіх компонент сталого розвитку та забезпечення виконання цілей. Однак, доцільно також зосередити увагу на окремих цілях для більш детального їх вивчення.

Усі компоненти, цілі, індикатори та завдання систематизовано в Додатку Ж.

Сталий розвиток громад нині є надзвичайно важливим. Територіальні громади зіткнулись з різними викликами, такими як забруднення повітря, затори на дорогах, нестача ресурсів та зменшення якості життя населення. Саме сталий розвиток міст може допомогти вирішити ці проблеми та забезпечити стабільний розвиток міст в майбутньому.

Сталий розвиток міст означає розвиток громад, який забезпечує задоволення потреб сучасного покоління без позбавлення можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Це означає забезпечення збалансованого розвитку економіки, суспільства та довкілля.

Одним із основних аспектів сталого розвитку громад є забезпечення чистого довкілля та зменшення впливу міст на нього. Це може бути досягнуто за допомогою різних заходів, таких як використання енергоефективних технологій, встановлення сучасних систем управління відходами та забезпечення якості повітря. Крім того, міста можуть підтримувати зелені насадження та зелені зони,

що сприяє зменшенню впливу міст на клімат та довкілля. Іншим важливим аспектом сталого розвитку громад є забезпечення соціальної справедливості та рівності. Це може бути досягнуто шляхом забезпечення рівних можливостей для всіх жителів громади, включаючи доступ до освіти, здоров'я та інфраструктури. Крім того, громади можуть підтримувати соціальні проекти та програми, що сприяють підвищенню якості життя місцевих жителів.

Виконання завдань цілі 11 «Сталий розвиток міст і громад» у межах зазначеної вище резолюції спрямовано на вдосконалення підходів до містобудування, управління та розвитку міст і громад, з огляду на принципи інклюзивності, безпечності та сталості, а також запобігання можливим ризикам погіршення якості життя населення.

Проведена адміністративно-територіальна реформа в Україні призвела до перерозподілу ресурсів і сфер впливу. Хоч громади і отримали більше можливостей щодо надходжень у місцеві бюджети, разом з тим зросли і зобов'язання щодо відповідального поводження з ресурсами та навколишнім середовищем. Суб'єкти господарювання, що зареєстровані у громадах тепер мають бути більш зацікавлені у загальному економічному процвітанні громади, та підтримувати розвиток інфраструктури та благоустрою. Саме пропозиції бізнесу та громадських організацій сьогодні важливо враховувати під час розроблення стратегій розвитку міст і громад, для визначення інноваційних та ефективних рішень, вирішення складних глобальних питань сталості громад та територій.

Індикатори, що є мірилом вимірювання рівня цілей, досягнення економічних, соціальних та екологічних аспектів розвитку можуть відрізнятися, залежно територіальної приналежності [32, с. 191]. Часто, державні статистичні спостереження, не дозволяють деталізувати окремі індикатори на рівні регіонів чи територіальних громад. Оцінюючи доступ до відкритих даних, та особливості ведення державних спостережень у розрізі регіонів у межах цього дослідження запропоновано використовувати набір індикаторів цілі 11, у такій

редакції (табл. 3).

Таблиця 3.

Індикатори сталого розвитку територіальних громад та регіонів

Позначення	Індикатор
11.1.1 (X1)	Коефіцієнт платоспроможності покупця, (співвідношення місячної опосередкованої вартості спорудження житла (вартість 1 м. кв. загальної площі квартир будинку, грн.) до місячної заробітної плати (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.)
11.1.2 (X2)	Нові іпотечні кредити, що видані фізичним особам за звітний період за регіонами, тис. грн.
11.2.1 (X3)	Частка територіальних громад, які долучилися до процесу стратегічного планування, %
11.3.1 (X4)	Кількість пам'яток культурної спадщини місцевого значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України
11.3.2 (X5)	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України
11.3.3 (X6)	Питома вага площі природно-заповідного фонду у % до площі адміністративно-територіальної одиниці, %
11.4.1 (X7)	Кількість надзвичайних ситуацій у регіонах України у 2021 році, випадків
11.5.1 (X8)	Обсяг викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин, % до рівня 2015 року
11.5.2 (X9)	Викиди діоксиду вуглецю, тис. т.
11.6.1 (X10)	Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання туристичної діяльності у 2020 році (код за КВЕД-2010 – 55.1, 55.2, 55.3, 79.11, 79.12), осіб

Складено за даними: [15].

Комплексну оцінку сталого розвитку регіонів здійснено за допомогою зваженої інтегральної оцінки зазначених індикаторів. Оскільки показники мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребувало приведення їх до однієї основи, тобто попередньої стандартизації емпіричних даних, яка здійснена на основі розмаху варіації з врахуванням показників стимуляторів та дестимуляторів.

Як видно з таблиці 4 і рисунку 2, м. Київ значно випереджає інші регіони за величиною інтегрального показника сталого розвитку, та практично за усіма індикаторами — складовими індексу. Виключенням є лише індикатори кількості надзвичайних ситуацій та обсягу викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин, %. Наступну групу регіонів, з величиною індексу від 0,402 до 0,477,

можна назвати лідируючими регіонами. Серед них: Закарпатська та Чернівецька області, де цілі сталого розвитку більшою мірою досягаються сприятливою екологічною ситуацією, та заповідним фондом; Львівська область, де визначальними стали наявність значної кількості пам'яток культурної спадщини місцевого значення та значна чисельність зайнятих у туристичній діяльності; Полтавська область, де уваги потребує хіба, що індикатор питомої ваги природно-заповідних територій; Київська область, у якій проблемним є рівень забезпечення стратегіями розвитку громад. Приєднатися до групи лідерів можуть і Одеська та Хмельницька області, які за умов покращення індикаторів екологічної сфери та обсягів іпотечного кредитування

Таблиця 4.

*Ранжування регіонів України
за індикаторами ІІ Цілі сталого розвитку*

Регіон	<i>I_j</i>	Ранг регіону
Вінницька	0,285	20
Волинська	0,261	24
Дніпропетровська	0,310	19
Донецька	0,279	22
Житомирська	0,334	13
Закарпатська	0,477	2
Запорізька	0,377	9
Івано-Франківська	0,314	17
Київська	0,404	4
Кіровоградська	0,369	10
Луганська	0,362	12
Львівська	0,425	3
Миколаївська	0,273	23
Одеська	0,384	8

Регіон	I_j	Ранг регіону
Полтавська	0,402	6
Рівненська	0,319	16
Сумська	0,365	11
Тернопільська	0,331	14
Харківська	0,284	21
Херсонська	0,214	25
Хмельницька	0,388	7
Черкаська	0,330	15
Чернівецька	0,403	5
Чернігівська	0,311	18
м. Київ	0,819	1

Складено за даними: [43].

До регіонів-аутсайдерів за рівнем сталого розвитку можна віднести Херсонську, Волинську, Миколаївську, Донецьку, Харківську та Вінницьку області, інтегральний індекс яких не перевищує 0,285. Ці регіони недостатньою мірою використовують свій туристично-рекреаційний потенціал, мають звернути увагу на екологічні проблеми, зокрема викиди у атмосферне повітря, а також знизити опосередковану вартість будівництва житла. Наслідки війни на зазначених територіях, ще більше поглибили зазначені проблеми, тому ці регіони потребуватимуть особливої уваги під час відновлення країни.

Решти регіонів можна віднести до регіонів із середнім рівнем забезпечення умов сталого розвитку. Найбільш часто проблемними у цій групі регіонів є відсутність пам'яток культурної спадщини місцевого та національного значення, незначна питома вага природно-заповідних площ та низький рівень зайнятості у туристичній сфері.

Рис. 2. Територіальна диференціація регіонів України за інтегральним індексом сталого розвитку.

Складено за даними: [13].

Для оцінки стійкості громади та визначення сфер, де потрібні покращення, необхідно переглянути набір індикаторів. Також, окрім визначення інтегральної оцінки, важливо також враховувати взаємозв'язок цих компонентів та їх вплив один на одного. Наприклад, економічний розвиток може впливати на соціальну та екологічну стійкість, і навпаки. Тому важливо застосувати цілісний підхід до сталого розвитку, який розглядає всі ці компоненти разом.

Висновки до розділу 1.

Отже, цільовим орієнтиром концепції сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери на засадах інклюзивного зростання є розширення можливостей задоволення потреб усіх верств населення, у тому числі малозабезпечених і соціально незахищених, та забезпечення рівного доступу до туристично-рекреаційних послуг і туристично-рекреаційних ресурсів за умов обмеженості ресурсів, шляхом диверсифікації видів туристично-рекреаційної діяльності задля залучення потенційних ринків та збільшення рівня зайнятості тощо.

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ ТРЕНДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Основні тенденції сталого розвитку готельної індустрії.

Концепція сталого розвитку (SD) в індустрії гостинності пов'язується з обмеженням негативного впливу цієї галузі економіки на природне і соціальне середовище, збільшенням її користі для сучасного та запобіганням зменшенню можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби [37].

Зв'язок між навколишнім середовищем і різними формами туризму, окремими субгалуззями цієї індустрії, стійкий і постійно посилюється. В еволюції взаємодії туристів і подорожніх із природним і соціокультурним середовищем виникли нові форми посилюється вплив людини. Тривалий час взаємозв'язок туризму і навколишнього середовища розглядався як симбіотичний, тобто туризм зберігає високу якість середовища, а середовище, з огляду на пасивний вплив туризму, має значну здатність до відновлення і збереження як важливих складників вартості туристичного ресурсу. Туризм розглядався як альтернативна сфера щодо інших галузей економіки, особливо глибокої зміни навколишнього середовища – промисловості, сільського господарства, будівництва тощо. Проте відносини туризму і навколишнього середовища багатоаспектні, надзвичайно складні і потребують заходів із захисту останнього.

Масовий характер, структурно-просторова диверсифікація туризму в другій половині ХХ ст. виявляє незбалансованість його зв'язку з навколишнім середовищем. Туризм став засобом проникнення на малоосвоєні природні території (Антарктида, Гімалаї, Нова Гвінея та ін.), головним чинником розвитку екологічних проблем, значного антропогенного навантаження та знищення соціокультурних об'єктів (Анкор, Мачу-Пікчу, античні пам'ятки Греції й Італії тощо), до яких свого

часу частково або цілком обмежували доступ туристів. Прокладання туристичних маршрутів до атрактивних об'єктів і територій зумовило розвиток транспортної інфраструктури, будівництво закладів рекреації, гостинності, об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, посилення урбанізаційних процесів. Отже, туризм задекларував себе головним чинником екологічних проблем, знищення ресурсів, від яких він залежить. Сьогодні концепція сталого розвитку туризму передбачає зосередження уваги на розумінні його екологічних наслідків і виробленні більш стійких форм його розвитку для збереження базових природних і соціокультурних ресурсів навколишнього середовища.

Серед туристичних субгалузей істотно впливає на навколишнє середовище індустрія гостинності. Ця сфера споживає значну кількість енергії, води, хімічних засобів, продукує значний обсяг побутових відходів. Несприятливий вплив на навколишнє середовище збільшується і поглиблюється. Щорічне зростання галузі становить 5–6 % [35, с. 61]. Готельні підприємства постійно покращують комфорт проживання гостей, а отже, змушені використовувати прогресивні інновації в різних функціональних системах. Ступінь та різноманітність екологічних наслідків впливу готельних закладів просторово диференційовані. Наслідки впливу зумовлені розташуванням, типом, розвитком екологічної стратегії, менеджментом закладу розміщення. Масштаб екологічних наслідків впливу закладів гостинності зумовлений їхнім типом (туристські готелі, SPA-готелі, екоготелі тощо), а отже, видом і формою туризму. Наслідки впливу на навколишнє середовище розосереджених серед природних атракцій закладів розміщення значно більші. Такі підприємства частково або зовсім не утилізують відходи, використовують для палива деревину з навколишньої території, скидають неочищені каналізаційні стоки в річки, розвивають серед додаткових послуг такі, що зорієнтовані на активне використання навколишнього середовища (альпінізм, гірські лижі, рафтинг, джипінг, полювання й ін.). Наприклад, зазнали значного знищення внаслідок використання деревини для будівництва і палива, нагромадження сміття, забруднення гірських рік вздовж маршрутів і базових

містечок, сформованих здебільшого з готелів, притулків, природні ландшафти гімалайської частини Непалу. Подібна ситуація в Карпатах, де збудовано гірськолижні, мисливські бази.

Наслідки впливу готельної індустрії на навколишнє середовище часткові в містах – великих туристичних центрах, де виявити їх важко, впливають також суб'єкти іншого профілю діяльності (промислові, транспортні, будівельні й ін.), жителі міст. Масовий, насамперед організований, туризм у такі центри, належно забезпечені підприємствами з перероблення й утилізації відходів, менше впливає на навколишнє середовище.

Характер і наслідки впливу інфраструктури гостинності зумовлені розташуванням об'єкта природного або соціокультурного інтересу. Значно меншого негативного навантаження завдають об'єкти з вищим рівнем соціокультурної організації. Такі об'єкти забезпечують ефективне перебування відвідувачів, підтримують належний рівень комфорту і водночас організують структури з обмеження негативного впливу на навколишнє середовище. Окрім утилізації продуктів діяльності, обмежують вплив на навколишню територію лімітацією рекреаційно-туристичної діяльності (буферні лісопаркові зони, природоохоронні території, контроль за станом окремих природних об'єктів тощо).

Окрім просторової ознаки впливу закладів гостинності на навколишнє середовище, необхідно враховувати часову, виявлену в особливостях розвитку туризму – сезонності. Більшість готелів, насамперед з активним використанням природних ресурсів навколишньої території (курортні готелі, туристські готелі, туристські притулки), посилено впливають на екосистеми впродовж певної частини року, в інші сезони можливе її відновлення. Отже, вплив має тимчасовий характер і збігається з туристичним сезоном (гірськолижний, пляжний, альпінізму) або довгостроковий, з незворотними екологічними змінами – зникненням окремих видів органічного світу або загалом біоценозів [45, с. 326].

Важлива для закладів гостинності риса відносин із навколишнім середовищем – технологічна. Готельні заклади здебільшого забезпечують безперервний режим функціонування за середнього завантаження 60–80%, особливо висококатегорійні заклади, у коефіцієнті 2–3, використовують значно більше ресурсів. Незважаючи на застосування новітніх технологій, спеціальне обладнання щодо економії енергії, води, хімічних засобів, засобів гігієни, продуктів харчування й інших ресурсів, їх використання залишається значним.

Проблема сталого розвитку закладів гостинності не лише в значних обсягах використання ресурсів, готельні підприємства серед компаній сервісного профілю створюють найбільше відходів. Кількість відходів збільшується з підвищенням рівня комфорту (категорії) закладу розміщення. Наприклад, у п'ятизіркових готелях через кожні декілька років у номерах оновлюється інтер'єр, поновлюються елементи технічних систем, у поточній роботі значні витрати на прибирання, прання (постільна білизна, рушники замінюються щоденно), електроенергію (обов'язкове кондиціонування повітря, цілодобове освітлення приміщень загального користування, робота побутової техніки та ін.).

Розвиток туризму серед природних атракцій негативно відбивається на їхній здатності до відновлення. Створення інфраструктури з розміщення (будівництво готелів, туристських баз, шале, котеджів тощо), облаштування навколишньої території – гірськолижними трасами в горах, гольф-полями на рівнинах, паркінгами й іншими об'єктами, зумовлює вирубування лісів, знищення лук, суттєво змінився екологічний баланс, зросли ризики зсувів, паводків, снігових лавин. У більш локалізованих обсягах біля розташованих серед природних атракцій закладів розміщення витоштуванням знищується рослинний покрив, змінюється структура ґрунту, з'являються стежки, колії від проїзду транспортних засобів, вздовж яких розвивається ерозія. Інфраструктура закладів розміщення серед природних ландшафтів зменшує видову розмаїтість органічного світу, зникають рідкісні реліктові, ендемічні представники біоценозів [8]. Значної шкоди завдає забруднення побутовими відходами, джерелом якого є місце

найтривалішого перебування туристів – заклади розміщення. Окрім погіршення естетичної привабливості території, побутове сміття загрожує існуванню багатьох представників фауни. У тварин відбуваються зміни рефлексів поведінки, хімічні добавки та геномодулятори в харчових відходах зумовлюють погіршення імунітету та генетики, отруєння і загибель. Проблема забруднення навколишнього середовища побутовим сміттям особливо актуальна для закладів готельного типу, відокремлено розташованих у важкодоступних місцях, що спричинює безконтрольне порушення правил поводження з відходами. Тверде побутове сміття стихійно складається в непристосованих для цього місцях із недотриманням екологічних норм утилізації. Локальні сміттєзвалища поляризують масштаби проблеми забруднення розвіюванням сміття вітром, потрапляння в поверхневі і підземні води. Особливо загострюється ця проблема на унікальних природоохоронних і рекреаційних територіях.

Багатоаспектний екологічний вплив закладів гостинності на навколишнє середовище пов'язують із забрудненням вод. Готельні заклади завжди тяжіють до води. Курортні готелі зосереджуються на сваях над водою (Сейшели, Фіджі, Перська затока й ін.), у межах пляжної зони або на відстані від водойми, у багатьох країнах популярні хаусботи (Індія, Канада, Австралія й ін.), круїзні морські лайнери – які майже всі відходи скидають у воду [25, с. 141].

Скидають неочищеними каналізаційні води та тверді побутові відходи у водойми більшість закладів гостинності, розташованих на відстані від водойм.

Забруднення водойм, окрім погіршення естетичної привабливості, спричиняє розвиток багатьох захворювань, як-от гепатит, дизентерія, черевний тиф, гастроентерит та інших, появу неприємних запахів. Забруднення води знижує вміст розчиненого кисню, зменшує видову різноманітність організмів, сприяє розвитку окремих видів водоростей. Негативні зміни якості водойм дзеркально відображаються на атрактивності, понижують попит на відпочинок в околицях таких територій і на розміщення в готельних закладах.

Забруднення води найбільш характерне для приморських курортних територій

із масовим напливом рекреантів, де туризм розвивається швидше за місцеву інфраструктуру. Значне забруднення прибережних вод характерне для регіонів ізраїльського, іспанського Середземномор'я, болгарського, українського Чорномор'я, прибережних вод Флориди. Зношеність очисних споруд в Одесі, Маріуполі й інших містах узбережжя Чорного й Азовського морів спричиняє періодичне закриття пляжів.

Наслідком зосередження в районах відпочинку значної кількості туристів є перевантаження систем очищення та видалення стічних вод, неконтрольоване потрапляння стоків до природних водойм. Наприклад, система очищення стічних вод у 930 приморських населених пунктах Франції на початку 1980-х рр. розраховувалася на 7 млн. осіб, влітку, із прибуттям туристів, кількість населення тут збільшувалася до 12 млн., перевантаження призводило до значного забруднення прибережної частини моря. Такі випадки були характерними для Одеси, південного узбережжя Криму [17, с 86].

Окрім забруднення води, заклади розміщення погіршують стан повітря, є джерелом локального шумового та світлового забруднення. Хімічне забруднення повітря характерне для всіх закладів розміщення, проте найбільше з автономним генеруванням електричного струму, виробництвом тепла.

Аналіз бази даних аналітичної організації «Eora MRIO» щодо міжгалузевого балансу економіки в 187 країнах і 35 екологічних чинників, серед яких забруднення повітря, виділення парникових газів, та статистики Всесвітньої туристської організації упродовж 2018–2023 рр. виявляє, що внаслідок використання транспорту, проживання в готелях, харчування й задоволення інших потреб туристів виділяється 8% усіх парникових газів на планеті. За цей час обсяг викидів CO₂ від туризму збільшився із 3,9 до 4,5 гігатонн. Цей процес пов'язаний зі збільшенням прибутків, туристи здійснюють більш далекі і тривалі поїздки, тому «вуглецевий слід» подорожей збільшуватиметься. До 2025 р. цей показник може зрости до 6,5 гігатонн [33, 314].

Іноді причиною руйнування довкілля стає освоєння курортної зони, спорудження інфраструктури для відпочинку. Масове будівництво готелів на бельгійському узбережжі Ла-Маншу в Остенде, довжиною 62 км, зумовило необхідність зведення в морі додаткових захисних дамб, які порушили природну рівновагу й спричинили різке зменшення піску на пляжі. Розвиток курортного будівництва на грецькому острові Закінтас було обмежено, оскільки воно загрожувало існуванню значної популяції черепах. З такою ж проблемою зіткнулися влади Кіпру і Туреччини.

Непродумані підходи до створення туристичних центрів в окремих регіонах можуть спричинити порушення місцевих екологічних і суспільних систем. Особливо показовим є приклад Тунісу, де на початку 1970-х рр. розроблено програму розвитку туризму без урахування місцевої соціоекологічної ситуації. Будівництво готелів призвело до відчуження земель, витіснення селян, спекуляції земельними ділянками. Тільки в одному з районів курортна зона зайняла 400 га. і витіснила 1,5 тис. дрібних сільських домовласників. Місцеві жителі були позбавлені житла, яке викупувалося й обладнувалося під помешкання для туристів. Внаслідок цього зникли традиційне землеробство й овочівництво, занепали ремесла. Одночасно море катастрофічно забруднювалося відходами життєдіяльності туристів, синтетичними мийними засобами, зазнало збитків традиційне рибальство. Відчувалася й нестача питної води – якщо потреби місцевого населення обмежувалися 100 л .на добу, туристи споживали до 500 л. Цей приклад свідчить про нераціональність планування туристичних об'єктів без продуманої інтеграції щодо довкілля [3, с. 285].

Ризики сталому розвитку окремих регіонів спричиняють збільшення споживання та створення дефіциту ресурсів для місцевого населення. Особливо актуальна проблема ресурсозабезпечення в регіонах бідних на водні, земельні, енергетичні й інші ресурси. Зміни клімату загострюють проблему нестачі води в посушливих регіонах Середземномор'я, Близького Сходу, тропічної Африки. У деяких регіонах Середземномор'я один клієнт у готелях у середньому споживає

води в шість разів більше за місцевих мешканців. Значна кількість води використовується для послуг, які підкреслюють надмірну розкіш – для басейнів, водних атракціонів, поливу гольф-полів тощо. Дефіцит води спонукав уряди Португалії, Іспанії й інших країн ввести заборону іншого, окрім побутового, використання цього ресурсу.

Заклади гостинності також виснажують місцеві ресурси палива, електроенергії, будівельних матеріалів. Для будівництва готелів у приморських рекреаційних зонах часто використовується пісок із пляжів, у горах – галька із річкового дна.

Вплив інфраструктури з розміщення на навколишнє середовище стосується структурної та візуальної зміни території. «Візуальне» забруднення зумовлене негативними для сприйняття змінами природних та соціокультурних ландшафтів архітектурними формами готелів, які із промоційною метою контрастують у формі, розмірах. Інвестиції в готельний бізнес змінюють структуру господарства території, використання земельних ресурсів [22].

Актуальна проблема погіршення екологічної ситуації в українських Карпатах – знищення природних ландшафтів внаслідок інтенсивної забудови приватними об'єктами сезонного використання – котеджами, дачами, об'єктами комерційного розміщення туристів – турбазами, готелями та ін. Ці об'єкти використовуються впродовж 2-3 місяців на рік, і більшість суттєво не впливає на місцеву економіку. Зміна природної території, на якій вони розташовані, знижує її інвестиційну привабливість, втрачається економічна вигода через відсутність високоефективного використання території. Адміністрації місцевих громад надають можливість придбати рекреаційно цінну нерухомість із надією поповнити місцевий бюджет і втрачають водночас можливість отримання довгострокової вигоди. Сталий розвиток малоосвоєних рекреаційно цінних територій необхідно обґрунтовувати згідно з єдиною регіональною туристичною політикою, в якій важливим складником має бути екологічне обґрунтування, розвиток соціальної і побутової інфраструктури.

Недоліком розвитку індустрії гостинності є також неадекватний розподіл отриманих доходів між інвесторами і місцевими громадами. У результаті діяльності компаній збагачується вузьке коло і так достатньо багатих осіб. Будівництво готельних закладів часто здійснюється всупереч інтересам місцевих громад, у процесі економічної активності підприємств, місцеві жителі не отримують належної вигоди. Задіяні в роботі підприємств працівники отримують невисоку заробітну плату, поглиблюється соціальне розшарування, виникає невдоволення і налаштування місцевої громади проти розвитку готельного бізнесу [39, с. 139]. Така ситуація актуальна сьогодні для великих міст, курортних центрів України із цінним ресурсним потенціалом для туристичної індустрії. Тому перед плануванням розвитку готельного бізнесу в межах локальної території, у процесі проведення маркетингових досліджень, необхідно з'ясувати, яких секторів і груп місцевих жителів торкнеться інвестиційний проект.

2.2. Основні тренди сталого розвитку ресторанного господарства.

Основною потребою сьогодення є перехід до сталого розвитку. В системі концепції сталого розвитку провідними є три складові – економічна, екологічна та соціальна. Отже сталий розвиток закладів ресторанного господарства повинен супроводжуватись забезпеченням реалізації у цих трьох взаємопов'язаних складових.

Пандемія COVID-19 підірвала економіку держав, паралізувавши на деякий час такі галузі як туризм, міжнародне транспортне сполучення, готельне та ресторанне господарство, а також призвела до зменшення кількості робочих місць, зростання цін на енергоносії, поглиблення соціальної нерівності, загострення проблем голоду та недоїдання тощо. На фоні багатьох людських жертв уряди та суспільства замислились над вразливістю природи і крихкістю людського життя. Бізнесові структури у всьому світі стали більш соціально відповідальними.

Ресторанний бізнес одним з перших постраждав від пандемії, але активно шукав шляхи для виживання. Ресторанні бізнес всього світу змушений пристосовуватись до функціонування в умовах карантинних обмежень. Підприємці намагаються скорочувати витрати і перебудовувати бізнес-процеси, застосовувати нові технології виробництва продукції та надання послуг, контролювати витрати енергоносіїв, води, харчових продуктів, а також своєчасно реагувати на потреби та смаки споживачів. В умовах жорсткої конкуренції та існування зовнішніх загроз стильно облаштований інтер'єр та смачна їжа вже не гарантують успіху. Щоб втримати постійних споживачів та залучити нових необхідні певні інновації. А, згадуючи закон Парето, можна стверджувати, що лише 20 % рішень принесуть 80 % позитивних результатів, а також 20 % постійних відвідувачів здатні забезпечити 80 % прибутку [26]. Перед ресторанним бізнесом постало завдання не просто вижити, але й втримати свої позиції на ринку, пропонуючи ті продукти, які будуть модними, дозволять зменшити

витрати, а також будуть суспільно корисними, тобто сприятимуть вирішенню певних проблем.

Основна суспільна функція закладів ресторанного господарства полягає у забезпеченні населення здоровою та свіжою їжею. На світовому рівні визначено основні проблеми у харчуванні, які стосуються: раціонального харчування; наявності харчових продуктів у достатній кількості; доступності харчових продуктів для всіх верств населення, безпечності харчових продуктів для здоров'я тощо. Важливою міжнародною проблемою є голод і недоїдання. За даними ООН, у 2020 році недоїдали 9,9 % всіх жителів планети. 20 країн світу потребують термінової продовольчої допомоги, в іншому випадку їм загрожує повномасштабний голод. 34 млн. людей перебувають за крок від голодної смерті, що за класифікацією ФАО це означає «четвертий ступінь гострої нестачі продовольства». Через недоїдання, щороку передчасно помирає близько 50 млн. осіб [21, с. 157]. Не мають можливості купити достатньо їжі 2,3 млрд. людей у світі. Найважчий стан із забезпеченням населення продовольством склався у 40 найбільших країнах світу, що відносяться до так званої «зони голоду», яка включає екваторіальну Африку й Південно-Східну Азію. Це положення може перерости в гостру нестачу продовольства в будь-який момент. У складній ситуації опинились бідні соціальні прошарки середньо- й навіть високо-розвинутих груп країн [41, с. 126]. У зв'язку з розбалансованим, полідефіцитним харчуванням у населення багатьох країн світу, й України зокрема, за рахунок дефіциту в харчовому раціоні мікронутрієнтів (вітамінів, особливо антиоксидантного ряду /А, Е, С/; макро- і мікроелементів (йоду, заліза, кальцію, фтору, селену)) проявляється так званий «прихований голод». Отже, довга відсутність у раціоні людини будь-якої групи продуктів спричиняє порушення обміну речовин і перешкоджає нормальному функціонуванню різних органів і систем організму. Так як діяльність закладів ресторанного господарства полягає у забезпеченні збалансованого корисного раціону споживачам в недомашніх умовах, організація раціонального харчування на базі ресторанних закладів

набуває особливої важливості. Отже, ресторанне господарство може сприяти зміцненню здоров'я населення шляхом пропагування традицій здорового та раціонального харчування. Раціональне харчування (ratio – розумний) – це фізіологічно повноцінне, достатнє в кількісному й якісному відношеннях харчування здорових людей, залежно від віку, статі, особливостей праці та інших факторів. Воно сприяє збереженню здоров'я, підвищує опірність шкідливим чинникам навколишнього середовища, стимулює фізичну та розумову працездатність, збільшує тривалість життя. Таким чином, збалансоване харчування є основним чинником благополуччя суспільства.

Зараз можна простежити існування різноманітних концепцій організації ресторанного бізнесу на локальних ринках, що забезпечує, з одного боку, підтримку, а з іншого створює конкурентне середовище, яке сприяє підвищенню якості продукції, залученню більшої кількості споживачів. Збалансоване харчування означає оптимально підібраний комплекс поживних та корисних страв з різних харчових груп продуктів в меню. Для цього може використовуватись зручна таблиця, розроблена вченими Гарвардської медичної школи – «Тарілка здорового харчування». Згідно з нею фрукти та овочі повинні складати половину кожного прийому їжі, обов'язково білки та зернові (риба, домашня птиця, боби та горіхи замість червоного м'яса та сирів), в невеликій кількості в щоденному раціоні також мають бути поживні олії, зокрема оливкова. Отже, сучасному споживачеві ресторанних послуг не потрібно обирати між «смачно» та «корисно». Багато закладів ресторанного господарства довели, що здорове харчування може бути смачним, а дієта перестала асоціюватися з нав'язливим почуттям голоду, млявістю і пісними продуктами. Клієнти таких закладів за спеціальною позначкою можуть у меню знайти страви, що підходять під дієту. Таке маркування страв у меню давно практикується у розвинених країнах Європи, є і в Україні [16, с. 12]. Для прихильників вегетаріанства та веганства створені концептуальні заклади, в яких в основу пропонованих страв покладені закони стародавньої Аюрведи.

Основною вимогою до продукції ресторанних закладів, що пропонують здорове харчування є застосування екологічно чистої сировини та новітніх технологій обробки та виробництва страв, які дозволять зберігати корисні речовини у продуктах та забезпечувати високий рівень цінності. Для утримання лідерської позиції на ринку здорового харчування доцільно мати ексклюзивно запатентовану власну технологію приготування їжі, яка дозволить створити стійкі конкурентні переваги у галузі.

Тенденція зростання попиту споживачів на екологічно чисті, корисні для здоров'я продукти харчування, а також до обмеження споживання певних груп продуктів харчування та до обмеження застосування харчових добавок спостерігалась ще до пандемії. Такий попит та очікування більшої прозорості та екологічності на всіх етапах виробництва та збуту продуктів харчування будуть зростати і надалі. Багато тенденцій, які спостерігаються нині на споживчих ринках, загалом матимуть виражений вплив і у майбутньому. Дослідження думки споживачів, проведене у березні 2021 року, показало, що половина респондентів з різних країн світу з метою сприятливішого для довкілля харчування включає до свого раціону більше рослинних продуктів (рис. 3). Очікується, що ця тенденція посилиться і набиратиме обертів [15].

Багато споживачів також надаватимуть перевагу продуктам, виробленим із місцевих інгредієнтів, переважно через їхню користь для екології та суб'єктивну цінність. І як свідчить дослідження, споживачі (особливо меленіали) й надалі будуть готові платити більше за такі продукти. Використовуючи в якості інгредієнтів для страв овочі, фрукти, м'ясо чи молочні продукти, придбані на місцевих ринках чи безпосередньо у фермерів, ресторанний бізнес може стимулювати сільськогосподарську продуктивність, сприяти виробництву місцевої продукції, скоротити ланцюг постачання. З цією метою сучасні ресторатори стали працювати під гаслом: «з лану – до тарілки». Останнім часом відбувається просування страв місцевої кухні з використанням соління, випічки, а також страв і напоїв з органічно вирощених продуктів.

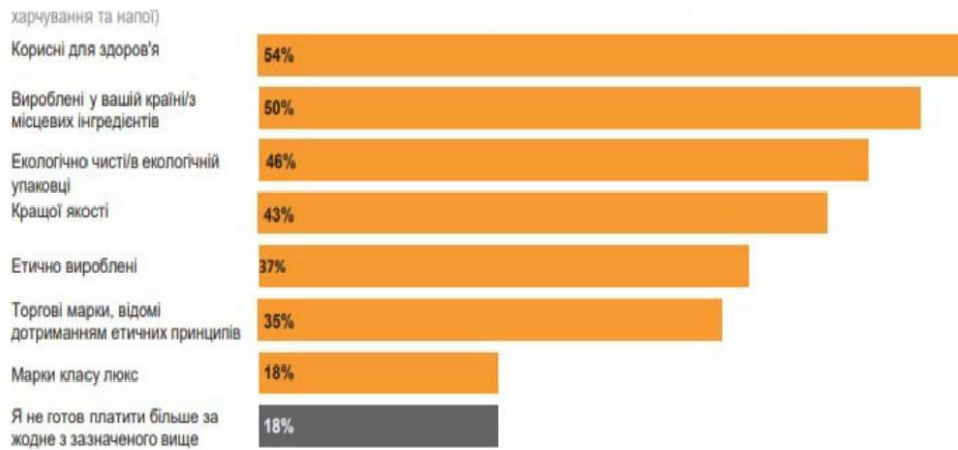

Рис. 3. Результати дослідження запитів споживачів.

Складено за даними: [15].

Ще одним трендом майбутнього може стати зменшення споживання м'яса. Бургери з рослинних замінників м'яса використовують Burger King, White Castle та Dunkin' Brands Group, а також планує ввести McDonald's.

Вирощування тварин справляє значний вплив на довкілля. І це стає актуальним на тлі кліматичних змін на планеті. Чимало споживачів відмовляються від вживання м'яса через етичні міркування та через його шкоду для здоров'я. За прогнозами аналітиків банку Barclays, до 2029 року ринок замінників м'яса може зрости до 140 мільярдів доларів. Альтернативою тваринництву може стати м'ясо «з пробірки». У 2018 році першою з компаній, які працюють над альтернативою м'ясу стала Beyond Meat. Компанія запевняє, що для виробництва рослинних бургерів використовується на 99 % менше води, на 93 % менше земельних ресурсів, продукується на 90 % менше викидів парникових газів і витрачається на 46 % менше енергії, ніж для виробництва м'ясних продуктів [15].

Останнім часом серед рестораторів популярною стає тенденція приготування страв з продуктів, термін придатності яких добігає кінця. У багатьох країнах щоб

уникнути викидання продуктів у сміття, ресторани заклади перед закриттям продають з великими знижками, або просто роздають зголоднілим людям страви, що залишились в кінці робочого дня.

Перспективним у вирішенні цього питання є застосування інноваційних технологій. Серед рестораторів набуває популярності програма зменшення харчових відходів – The Winnow Vision AI на базі штучного інтелекту [36, с. 189]. Ця інноваційна система включає в себе комплекс відеокамер, спеціальних ваг і лічильників, які дають змогу відстежувати та аналізувати всі операції, які відбуваються на кухні ресторанних закладів. Система аналізує кількість компонентів, які використовуються для приготування страв, а потім співставляє їх з кількістю невитрачених продуктів. Таким чином, ґрунтовний аналіз зібраних даних дозволяє розробити оптимальні заходи використання продуктів на всіх стадіях: від закупівлі – до подачі на стіл. Розробники проекту вважають, що використання штучного інтелекту може дозволити скоротити кількість харчових відходів в середньому на 40–70 %, а витрати на продукти – на 2–8 % на рік.

Логічним продовженням основних заходів, спрямованих на збереження природного середовища є сортування та переробка відходів. У більшості країн світу, сортування сміття вже давно є загальноприйнятою нормою. Жителі України до цього майже не звикли. У грудні 2015 року Європейська Комісія прийняла Пакет циркулярної економіки [12], до якого пізніше увійшла прийнята в січні 2018 року загальноєвропейська стратегія ЄС щодо пластмас. Прикладом для закладів ресторанного господарства може стати підприємство «МакДональдз Юкрейн Лтд», що розширює в Україні американську мережу ресторанів швидкого харчування McDonald's, яке у 2020 змінило пластикові контейнери для салатів на паперові, а пластикові стаканчики для холодних напоїв – на целюлозні, які піддаються переробці в Україні. Пізніше у 16 ресторанах мережі – у Києві, Дніпрі, Харкові Львові та Київській області було розпочато пілотну програму сортування відходів у залах ресторанів. За даними компанії, за чотири місяці пілотної програми відсортовано та передано на переробку понад 80 тон упаковки. Участь у

програмі взяли понад 2,6 млн. українців. До кінця 2024 року мережа планує поширити програму на всю мережу в Україні, а до 2025 року McDonald's планує глобально використовувати тільки пакувальні матеріали із відновлюваних сертифікованих матеріалів, а також сировини, яку можна використовувати повторно, зокрема, поліетилен і пластик можуть піти на виготовлення пакетів для сміття.

Майбутнє продовольчого ринку також буде характеризувати дедалі більша персоналізація.

Інноваційні компанії з доставки готової їжі, ресторани заклади, а також магазини вже забезпечують своїм клієнтам індивідуально розроблений процес покупки, для чого просять споживачів відповісти на ряд запитань про стан здоров'я та раціон харчування. Якщо споживачі не хочуть вживати продукти, які містять, наприклад, глютен, лактозу і т.д., або ж мають алергію на певні продукти, вони отримують власну, автоматично підібрану саме для них вітрину продуктів, яка відповідає їхнім потребам та очікуванням.

Послуги ресторанних закладів трансформують і зміни бізнес-моделей. Гравці продуктового ритейлу переглядають свою взаємодію один з одним та споживачами у цифровому середовищі, яке стрімко змінюється та забезпечує канали постачання напряму споживачу [23, с. 39]. Великі виробники товарів широкого вжитку вже працюють над присутністю в усіх каналах збуту, визнаючи, що їхня мета – залучити споживачів, забезпечивши їм те, що вони бажають купувати. Багато закладів мають свої сторінки у соцмережах.

Разом з тим спостерігається неоднозначне ставлення до процесу збору інформації з боку деяких споживачів, адже такий ступінь персоналізації досягається завдяки збору даних та відстеженню споживчої поведінки. У ресторанному закладі досягти цього значно простіше, створивши клієнтську базу. Така система вже працює у США, вона має назву Open Table. За користування нею ресторатор платить 250 \$ на місяць – і отримує портрет кожного гостя. Для збирання даних можуть застосовуватися різноманітні датчики, те, що називають

Інтернетом речей. Серед українських ресторанів є вільна ніша і попит на єдину систему, яка б об'єднала і аналізувала дані відвідувачів сотень ресторанів: хто з відвідувачів коли приходив, що замовляв, коли у нього день народження, на які продукти алергія і т.д. Допомогти у зборі інформації про споживачів можуть інтерактивні столи. Розробкою таких столів займається українська компанія Kodisoft. Стіл має сенсорну поверхню, розпізнає форму предметів, дає можливість зробити замовлення без допомоги офіціанта і там же його оплатити. Крім цього, очікуючи виконання замовлення, гість може пограти в ігри, зайти в Інтернет і т.д. Такі столи вже встановлені у понад 20 ресторанах світу: в ОАЕ, на Кіпрі, в Естонії, в Канаді, у Великобританії тощо. В Україні теж є заклади, де можна побачити такі столи. Це ресторани мережі Papashon в Одесі та Львові, ресторан Goodwine на фудкорті ЦУМу та ресторан у торговельному центрі River Mall у Києві. Зараз великий стіл коштує 5000 \$, маленький –2500 \$ [18, с. 324].

Інтеграція цифрових технологій у процеси виробництва, приготування та доставки їжі (food tech) – стійкий тренд останніх років. За даними аналітиків Research & Markets, у 2024 році обсяг світового ринку food tech складе \$250 млрд., а серед лідерів напрямку будуть Domino's Pizza, McDonald's та ще декілька всесвітньо відомих брендів. Європейські інвестори за п'ять років вклали у food tech 6,5 млрд. євро, і близько половини грошей отримали сервіси з доставки їжі [27]. Втім, цих інвестицій вистачило, щоб змінити лише 1 % традиційного продуктового ритейлу.

2.3. Впровадження стратегії сталого розвитку туризму в Хмельницькій області.

Міжнародні стратегії розвитку туристичної індустрії спрямовані на захист культурно-історичної спадщини, боротьбу з бідністю, наслідками змін клімату, попередження подальших кліматичних змін та деградації довкілля, зменшення негативного впливу на довкілля. Важливим кроком стало розроблення у 1996 році Світовою Туристичною Організацією (СТО) та Світовою радою з подорожей і туризму «Порядку денного на XXI століття у сфері подорожей та індустрії туризму». Тоді ж були визначені базові принципи екотуризму – сприяння збереженню, охороні і відновленню екосистем, участь в туристичному процесі місцевих жителів, підтримка культури і інтересів корінних громад. Крім цього, протягом 1990-х років була ухвалена ще низка міжнародних документів. У рамках «Стратегії розвитку туризму та курортів до 2026 року» екологічний туризм є перспективним напрямком розвитку туристичної галузі, який дозволить зберегти унікальну красу природних територій, зменшити антропогенний тиск на природне середовище, збільшити в підростаючого покоління об'єм знань про природу і досвід спілкування з нею, покращити добробут місцевого населення тощо. Щодо розвитку екологічного туризму на Хмельниччині, у «Програма розвитку Хмельницької області на 2021-2025 роки», однією із стратегічних цілей є реалізація туристичного потенціалу регіону, згідно якої, визначено такі види діяльності, які потребують першочергової уваги: туристична промоція Хмельниччини; формування бренду та позитивного іміджу області; розвиток зеленого туризму; відновлення історичних пам'яток; розбудова туристичної інфраструктури; збереження довкілля [10]. Прийнята Хмельницькою обласною радою Програма має метою «створення умов для забезпечення сталого розвитку сфери туризму у Хмельницькій області, перетворення її на конкурентоспроможну, високорентабельну, інтегровану у світовий ринок галузь, яка зможе стати вагомим чинником прискорення соціально-економічного розвитку регіону,

підвищення якості життя населення, гармонійного поступу і консолідації суспільства». У Програмі зазначається, що основні напрямки розвитку туризму області – удосконалення транспортної інфраструктури, розвиток туристичних локацій, організація туристичних послуг, реставрація пам'яток історії та культури, екологічна та екокультурна безпека туризму, а також популяризації України у світі.

У дослідженні екотуристичного потенціалу областей України М. Голуб відносить Хмельницьку область до найбільш сприятливих в Україні для розвитку екотуристичної діяльності з високим потенціалом екотуризму. Привабливість Хмельницької області з точки зору туристичного освоєння території пояснюється значними ландшафтними, історико-культурними, рекреаційними ресурсами. Відносно невисока концентрація промисловості, порівняно сприятлива екологічна ситуація також створює необхідні передумови для активізації розвитку туризму [42, с. 154]. Крім того, вигідне економіко-географічне розташування, цікавий із точки зору історичного генезису статус регіону, що певним чином обумовив унікальну ментальність мешканців Хмельниччини, теж відіграють не останню роль у розвитку туристичного потенціалу регіону. Зокрема, на території Хмельницької області розташовані історико-культурні пам'ятки загальнодержавного значення, найбільша кількість котрих зосереджена у містах Кам'янець-Подільський та Старокостянтинів, а також відповідних районах, селищі Меджибіж. Основний туристичний потенціал регіону охоплює мальовничу природу (р. Дністер, Товтри, ліси та озера на півночі області), мінеральні води (Нафтуса, Миргородського типу та радонові води), архітектурну спадщину (м. Кам'янець-Подільський, селище Меджибіж, с. Самчики тощо) і санаторії. В області 522 території та об'єкти природно-заповідного фонду, в тому числі 8 пам'яток садово-паркового мистецтва (Антонінський, Голозубинецький, Малієвецький, Михайлівський, Новоселицький Полонського району, Новоселицький Старокостянтинівського району, Полонський, Самчиківський парки), 39 заказників (включаючи 15 державного значення), 198 пам'яток

природи (чотири державного значення), ботанічні сади у м. Кам'янець-Подільський та м. Хмельницький, сім природних заповідників, 24 парки, яким присвоєно статус пам'яток природи/паркового мистецтва (з них – 8 державного значення). Також існують цікаві історико-культурні та культові об'єкти у населених пунктах Сутківці, Антоніни, Губин, Ізяслав, Гриців, Зіньків, Пилява, Жванець, Сатанів, Чернокозинці, Миньківці тощо, спелеологічні – у с. Завалля, зеленого туризму (88 агроосель) – у Кам'янець-Подільському, Шепетівському районах тощо [13, с. 632]. На території Хмельницької області знаходиться чимало унікальних об'єктів історико-культурної спадщини. Зокрема, на державному обліку перебувають 256 пам'яток археології (із них 11 – національного значення), 255 архітектури (177 – національного значення), 42 пам'ятки монументального мистецтва (1 – національного значення), 2340 пам'яток історії (4 – національного значення), 1 пам'ятка науки та техніки (в тому числі включена до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – Дуга Струве з мережі 265 триангуляційних вимірювальних пунктів, що у першій половині 19 ст. служила для визначення параметрів Землі, її форми та розміру).

Таким чином, серед переваг туристичного потенціалу Хмельницької області встановлено такі: різноманіття природних зон та ландшафтів, багата історико-культурна спадщина та унікальна мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Під екотуристичним потенціалом певної території розуміють сукупність всіх пов'язаних з нею ресурсів – природних і антропогенних об'єктів, явищ, властивостей, засобів, можливостей та умов, придатних для формування екотуристичного продукту та здійснення відповідних екологічних турів, екскурсій, програм тощо.

Враховуючи значну диференціацію районів Хмельницької області за показниками забезпеченості і використання основних туристичних та рекреаційних ресурсів, для визначення перспектив розвитку екотуризму у цих районах здійснено оцінку їх екотуристичного потенціалу.

Вченими О. П. Матеюк, Г. А. Білецькою, А. О. Дячук, О. О. Єфремовою, застосовано метод розрахунку інтегрального індексу, який базується на зведенні різновимірних показників, які характеризують екотуристичний потенціал району. До розрахунку цього показника залучені показники-стимулятори та показники-дестимулятори (табл. 5). Показниками-стимуляторами є ті показники, зростання значень яких відповідає покращенню рівня потенціалу розвитку екологічного туризму, дестимуляторами – показники, що мають негативний вплив на рівень розвитку об'єктів природно-заповідного фонду.

Таблиця 5.

Визначення показників-стимуляторів та дестимуляторів

Ознака показника	Перелік показників
Показники-стимулятори	археологічні пам'ятки; пам'ятки містобудування та архітектури; пам'ятки монументального мистецтва; історичні та сакральні пам'ятники; площа лісів; площа водоймищ; довжина річок; площа об'єктів природно-заповідного фонду.
Показники-дестимулятори	викиди забруднюючих речовин в атмосферу; скиди в поверхневій воді; кількість активних промислових підприємств; утворення відходів.

Складено за даними: [22].

Вихідні дані для розрахунку інтегрального індексу вказано у таблиці 6.

На основі розрахунку інтегрального індексу, ми змогли отримати інтегровані значення для кожного району Хмельницької області, звідси, усі райони було проранговано відповідно до значень цього індексу (табл. 7).

Відповідно до цього рангування, найвищий показник має Кам'янець-Подільський район, найнижчий – Теофіпольський. Оскільки, після розрахунку інтегрального показника, за отриманими результатами у деяких районів є схожі значення, застосовано метод кластерного аналізу, основною метою якого є знаходження груп схожих об'єктів за декількома ознаками, у нашому випадку,

відібрано ті самі показники, що й для визначення інтегрального індексу екотуристичного потенціалу.

Таблиця 6.

Вихідні дані для розрахунку інтегрального індексу

№ п/п	Назва району	Позитивні								Негативні			
		пам'ятки культурної спадщини					природні ресурси			активні промислові підприємства, шт	викиди в атмосферу, тис. т	скиди в поверхневі водні об'єкти	утворення відходів
		археологічні	вистобудовані та архітектурні монументального мистецтва	історичні	ліси, тис. га	водоймища, тис. га	річки, км	об'єкти природно-заповідного фонду, тис. га					
1	Білогірський	9	2	3	52	7,5	0,8	421	946,50	3	0,1	0,1	2494,4
2	Вінківський	5	3	0	30	9,86	0,57	635	380,80	9	0	0,1	1368,2
3	Волочиський	18	0	2	88	2,2	2,8	763	906,32	19	1,6	1,3	96251,7
4	Городоцький	22	6	0	39	12,7	1	822	69536,57	17	0,2	0,2	4023,2
5	Деражнянський	16	1	0	49	14,09	1,41	895	2715,30	9	0,1	0	24009,7
6	Дунаєвський	11	7	3	87	16,7	0,64	543	2759,44	19	0,3	0,5	26867,8
7	Ізяславський	6	12	2	99	23,9	2,78	673	6876,46	15	0,2	0,3	4452,5
8	Кам'янець-Подільський	44	114	4	113	8	31,3	1052	170863,40	8	9,3	0,2	125852
9	Красилівський	0	13	2	61	9,1	2,9	917	2351,91	2	0,9	0,8	63998,1
10	Летичівський	3	5	2	94	22,1	4,3	571	1482,41	8	0,2	0,4	6412,5
11	Новоушицький	16	0	3	45	15,4	2,7	468	2739,33	3	0,1	0,1	1603,3
12	Полонський	5	0	0	57	16,4	1,8	340	9376,15	3	4,5	1,3	37428,3
13	Славутський	4	0	1	56	26,8	1,2	574	4662,35	9	0,8	0	49115,4
14	Старокостянтинівський	36	12	5	66	8,7	2,1	769	1935,53	4	1,3	2,9	16014
15	Старосинявський	3	0	0	28	3,012	1,5	450	157,20	4	0	0,1	306,4
16	Теофіпольський	2	0	2	55	1,6	0,8	272	191,20	2	0,3	0,8	263155
17	Хмельницький	9	0	1	99	9,9	2,9	939	1191,93	15	1,3	0,7	113843
18	Чемеровецький	30	4	3	65	9,8	0,9	625	38979,24	2	0,1	0,5	21779,2
19	Шепетівський	3	0	2	56	37,6	1,8	680	8902,21	4	0,7	0,2	32003,1
20	Ярмолинецький	11	4	0	49	8	0,7	471	1502,00	16	0,1	0,3	9557,6

Складено за даними: [22].

Перший кластер складається з одного об'єкта – Кам'янець-Подільського району. Відокремлення цього району обґрунтовано його показниками, адже він порівняно з іншими, має найвищі значення показників-стимуляторів та помірні значення показників-дестимуляторів, отже його можна характеризувати, як район

з високим екотуристичним потенціалом. До другого кластеру відносяться: Волочиський, Городоцький, Деражнянський, Дунаєвецький, Ізяславський, Хмельницький та Ярмолинецький райони. Кластер характеризується достатньою кількістю природних ресурсів та великим рівнем пам'яток культурної спадщини. Однак наявні чимало активних промислових підприємств, значний рівень викидів забруднюючих речовин у повітря. Тому, другий кластер характеризується середнім екотуристичним потенціалом.

Таблиця 7.

Результати розрахунків інтегрального індексу

№ з/п	Назва району	Узагальнений показник інтегрального індексу	Ранг району
1	Кам'янець-Подільський	0,757	1
2	Чемеровецький	0,534	2
3	Шепетівський	0,502	3
4	Старокостянтинівський	0,496	4
5	Летичівський	0,486	5
6	Ізяславський	0,485	6
7	Новоушицький	0,481	7
8	Красилівський	0,451	8
9	Білогірський	0,447	9
10	Деражнянський	0,441	10
11	Городоцький	0,427	11
12	Дунаєвецький	0,424	12
13	Славутський	0,423	13
14	Хмельницький	0,402	14
15	Віньковецький	0,367	15
16	Волочиський	0,354	16
17	Старосинявський	0,351	17
18	Ярмолинецький	0,334	18
19	Полонський	0,326	19
20	Теофіпольський	0,289	20

Складено за даними: [22].

До другого кластеру відносяться: Волочиський, Городоцький, Деражнянський, Дунаєвецький, Ізяславський, Хмельницький та Ярмолинецький райони. Кластер характеризується достатньою кількістю природних ресурсів та великим рівнем пам'яток культурної спадщини. Однак наявні чимало активних промислових підприємств, значний рівень викидів забруднюючих речовин у повітря. Тому, другий кластер характеризується середнім екотуристичним потенціалом. Третій кластер складається з Білогірського, Віньковецького, Летичівського, Новоушицького, Полонського, Славутського, Старокостянтинівського, Старосинявського, Теофіпольського, Чемеровецького та Шепетівського районів. Для районів, що відносяться до третього кластеру характерна велика частка пам'яток культурної спадщини та природних ресурсів. Водночас, кластер має високі показники кількості активних промислових підприємств та забруднюючих атмосферу викидів, що є стримуючим фактором розвитку екотуризму. Проведений кластерний аналіз районів Хмельницької області дозволив оцінити екотуристичний потенціал та окреслити напрямки розвитку екотуризму для районів в межах кластерів. Пропонуємо використати імідж м. Кам'янець-Подільського та найбільший екотуристичний потенціал Кам'янець-Подільського району для формування позитивного сприйняття Хмельниччини як привабливого регіону для екологічного туризму. Варто створити спеціальний інформаційно-довідковий ресурс з інформацією про існуючі екологічні маршрути і тури в межах усієї області; проводити тренінги для туроператорів та місцевих жителів, які задіяні у сфері екологічного туризму; залучати інвестиції в реконструкцію та збереження пам'яток архітектури та історії; реалізовувати програми і проекти, спрямовані на залучення молоді до природоохоронних заходів [30, с. 452]. Для районів, що характеризуються середнім екотуристичним потенціалом, варто використовувати наявні культурні, етнічні, національні, фольклорні можливості та природні ресурси для того, щоб розвивати екотуризм, а саме: організовувати наукові, культурні заходи (фестивалі, семінари, виставки тощо), завдяки яким можна поширювати інформацію про

екотуризм; залучати інвестиції для розвитку інфраструктури територій, які можуть бути потенційними об'єктами екотуризму (наприклад, біля родовищ мінеральних вод у Волочиському та Городоцькому районах); розробити комплекс екотуристичних і екскурсійних програм для різних категорій відвідувачів; облаштовувати екологічні стежки і маршрути; здійснювати промоцію рекреаційного потенціалу районів [6, с. 93].

Для районів з найнижчим екотуристичним потенціалом, на нашу думку, будуть дієвими такі заходи: покращення якості довкілля районів, забезпечення його екологічної стабільності та привабливості ландшафтів; заохочення місцевого населення до надання послуг сільського (зеленого) туризму; створення або удосконалення інфраструктури (в тому числі за допомогою залучення інвесторів), необхідної для якісного обслуговування відвідувачів.

Висновки до розділу 2.

Значна капіталомісткість і отримувані доходи від готельного бізнесу небагатьма особами-власниками зумовлюють поглиблення соціального розшарування – багаті стають багатшими, бідні – біднішими. Інвестування в агресивній формі в цей бізнес, з порушенням майнового права місцевих громад, законодавства у сфері планування й архітектури, охорони історичної та природоохоронної спадщини, спричиняє невдоволення та негативне ставлення до розвитку готельного бізнесу та туризму загалом. Тому під час розроблення стратегії інвестиційних проектів необхідно з'ясувати, які сектори й інтереси місцевої громади буде порушено. Надходження інвестицій не повинно порушувати суспільно-економічного балансу інтересів.

РОЗДІЛ 3.

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

3.1. Сталий розвиток туризму: перспективи для України.

В останні шість десятиліть туризм переживав процеси розширення і диверсифікації, перетворюючись в один з найбільш швидкозростаючих секторів економіки в світі, що являє собою проблему з точки зору нераціонального використання ресурсів, деградації природної та культурної спадщини, а також негативних соціальних наслідків. Це обумовлює необхідність зміни парадигми розвитку сфери туризму в бік раціонального та відповідального використання рекреаційно-туристичних ресурсів з дотриманням принципів сталого розвитку.

Сталий розвиток – це загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Самі принципи сталого розвитку були започатковані в 1970-их роках, коли в 1972 р. в Стокгольмі на конференції Організації Об'єднаних Націй (ООН) з проблем навколишнього середовища було прийнято Програму ООН з навколишнього середовища, метою якої було сприяння координації охорони природи на загальносистемному рівні [15].

Генеральною Асамблеєю ООН прийнято програму сталого розвитку до 2030 року та встановлено 17 цілей сталого розвитку (ЦСР) [15], спрямованих на боротьбу з бідністю, захист оточуючого середовища і зростання якості життя людства:

1. Подолання бідності;
2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства;
3. Міцне здоров'я і благополуччя;
4. Якісна освіта;
5. Гендерна рівність;

6. Чиста вода та належні санітарні умови;
7. Доступна та чиста енергія;
8. Гідна праця та економічне зростання;
9. Промисловість, інновації та інфраструктура;
10. Скорочення нерівності;
11. Сталий розвиток міст і громад;
12. Відповідальне споживання та виробництво;
13. Пом'якшення наслідків зміни клімату;
14. Збереження морських ресурсів;
15. Захист та відновлення екосистем суші;
16. Мир, справедливість та сильні інститути;
17. Партнерство заради сталого розвитку.

Імплементация глобальних ЦСР з урахуванням національних пріоритетів врахована в Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, яка встановлює цілісну систему стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого економічного, соціального та екологічного розвитку країни до 2030 року [37]. Вона також визначає інституційні засади впровадження Стратегії, напрями міжгалузевої та міжсекторальної взаємодії, основні рушійні сили та інструменти її реалізації. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року орієнтована на вектори, визначені в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Стратегічне бачення сталого розвитку України ґрунтується на забезпеченні національних інтересів та виконанні міжнародних зобов'язань України щодо переходу до сталого розвитку.

В Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», яка була проголошена, визначаються базові показники для досягнення ЦСР. Зокрема, в документі зазначено, що глобальні показники призначені для аналізу тенденцій, визначених на глобальному рівні ЦСР до 2030 року, та здійснення міжнародних зіставлень, проте вони не завжди прийнятні у національному контексті. Показники, призначені для здійснення моніторингу на національному та

субнаціональному (локальному) рівнях, мають розроблятися з урахуванням можливостей національної статистичної системи [2]. В теперішній час органи державної статистики збирають інформацію щодо 96 показників: за 52 показниками – у повній відповідності до існуючих міжнародних стандартів, за 44 – у частковій відповідності. В Національній доповіді наголошено на проблемах, які можуть ускладнювати проведення якісного моніторингу ЦСР: 1) на глобальному рівні – відсутність методології для визначення ряду індикаторів; ряд індикаторів потребує організації та запровадження спеціальних обстежень; наявна методологія розпорошена між міжнародними організаціями; 2) на національному рівні – відсутність методології та методики обчислення ряду індикаторів; відсутність методики аналізу відповідності національних індикаторів міжнародним стандартам; відсутність нормативного акта, який регламентує розробку порядку ведення моніторингу як на міжнародному, так і на національному рівні, а також центральних органів виконавчої влади, відповідальних за надання інформації; недостатність вітчизняної інформаційної бази, що спричинює необхідність запровадження спеціальних обстежень [5].

Саме туризм об'єднує усі три складові сталого розвитку (економічну, соціальну та екологічну), сприяючи збереженню та охороні навколишнього середовища, економічному зростанню та соціальному благополуччю.

ООН впродовж багатьох років (починаючи з проголошення 04.11.1966 р. «Міжнародного року туризму») проводила заходи щодо заохочення розвитку екотуризму та сталого туризму в усьому світі. Зокрема в на Конференції ООН Ріо20+ «Майбутнє, якого ми бажаємо» було наголошено, що «діяльність у сфері туризму, яка ретельно спланована та регулюється, може внести вагомий внесок в рамках всіх трьох компонентів сталого розвитку, тісно пов'язана з іншими секторами та може забезпечувати створення гідних робочих місць та відкривати можливості в області торгівлі» та прийнято Десятирічну стратегію дій з переходу до використання раціональних моделей споживання та виробництва і започатковано існування в рамках цієї десятирічної стратегії програми сталого

туризму [22]. ООН ВТО підкреслює пріоритетність туризму у реалізації ЦСР 8 «Гідна праця та економічне зростання», 12 «Відповідальне споживання та виробництво», 14 «Збереження морських ресурсів» та 17 «Партнерство заради сталого розвитку» [16, с. 12]. Хоча з повною впевненістю можна стверджувати, що туризм відіграє провідну роль в вирішенні усіх цілей сталого розвитку.

В програмному документі ООН ВТО «Туризм та цілі сталого розвитку – подорож до 2030 року» зазначено:

«На міжнародному та національному рівнях щороку виникають проблеми, пов'язані з викидами парникових газів, економічними збитками, управлінням ресурсами, впливом на місцеві громади, тощо. Таким чином, використання позитивного сприятливого сектору туризму у стійкому розвитку та пом'якшення його потенційних негативних наслідків вимагає міцного партнерства та рішучих дій усіх зацікавлених сторін у сфері туризму у відповідності до порядку денного 2030 р. для сталого розвитку. Роль туризму у досягненні 17 ЦСР може бути значно посилена, коли сталий розвиток стає загальною відповідальністю та рухається до основних напрямків політики та прийняття бізнесових рішень у сфері туризму» [5]. ВТО проведено аналіз національних оглядів 64 країн щодо дотримання ЦСР в сфері туризму, в якому наголошено на цінності туризму не тільки як водія, але й як прискорювача реалізації ЦСР через його різноманітну та мультиплікативну дію на інші сектори та галузі економіки та суспільного життя, що надає унікальну можливість для всіх урядів створити надійний і сприятливий політичний фундамент, заохочувати і надавати можливість політикам, що займаються питаннями туризму, брати активну участь у національному плануванні ЦСР. Аналіз також показав, що потенціал туризму для реалізації ЦСР напряму залежить від зовнішніх загроз, таких як зміна клімату, втрата біорізноманіття, стихійні лиха, регіональна та міжнародна безпека та глобальна економічна нестабільність, що відображено в ЦСР 16, 13, 15, 11 та 8 [12].

Стратегія розвитку туризму та курортів України на період до 2026 року приділяє особливе значення розвитку курортів, рекреації, лікувально-оздоровчому

та медичному туризму. В Україні зосереджена практична половина природних лікувальних ресурсів Європи, які, на жаль, на цей час залишаються нереалізованим потенціалом практично всіх регіонів країни. Таким чином, реалізації завдань державної політики у сфері туризму та курортів, що полягає також і в дотриманні принципів сталого розвитку туристичного та курортного потенціалу України, викликана нагальною потребою створення системних та комплексних передумов для розвитку туризму та курортів в Україні, що має стати одним з пріоритетних напрямів прискорення економічного зростання країни, залучення інвестицій, забезпечення зайнятості (насамперед за рахунок створення нових цілорічних робочих місць), покращення транспортної інфраструктури регіонів, раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, структурної модернізації економіки, наповнення бюджетів всіх рівнів.

Сфера туризму, як одна з економічно найбільш швидко зростаючих в світі, визначається як важливий учасник створення робочих місць і добробуту, охорони навколишнього середовища, збереження культурної спадщини та подолання бідності. Добре спланований та керований сектор туризму може допомогти зберегти об'єкти природної та культурної спадщини, розширювати можливості громад, створювати торговельні можливості та сприяти миру та міжкультурному взаєморозумінню.

Зростаюче визнання ролі туризму в сталому розвитку держав та реалізація програми ООН ВТО «Туризм та цілі сталого розвитку – подорож до 2030 року» є знаковою перемогою, яка надає унікальну можливість для всіх урядів створити надійний і сприятливий політичний фундамент розвитку цієї сфери. Зокрема, це надає можливість політикам, що займаються питаннями туризму, брати активну участь у національному плануванні цілей сталого розвитку за наступними напрямками:

1. Дотримання Україною принципів сталого розвитку та цілей сталого розвитку туризму, прийнятих за основні Всесвітньою туристичною організацією

ООН: ЦСР 8, 12, 17 «Гідна праця та економічне зростання», «Відповідальне споживання та виробництво» та «Партнерство заради сталого розвитку» відповідно. Це дозволить узгодити національну політику у сфері туризму з загальносвітовими принципами та створити сприятливі умови для її розвитку, оптимізує механізми державного управління сферою туризму на всіх рівнях.

2. Втілення, окрім основних для туризму цілей сталого розвитку, цілей, що відповідають національним пріоритетам у розвитку туристичної сфери України, а саме напрямів лікувально-оздоровчого, сільського та подієвого туризму. Це відповідає ЦСР 3, 11, 14, 15, тощо.

3. Створення в Україні обсерваторії сталого розвитку туризму, що повністю відповідає ЦСР, встановленим ООН, та діяльності ВТО щодо функціонування всесвітньої мережі обсерваторій сталого туризму, яка здійснює моніторинг економічного, екологічного та соціального впливу туризму на рівні дестинацій.

4. Розробка індикаторів для моніторингу сталого розвитку туризму з урахуванням національних пріоритетів, зокрема курортно-рекреаційного потенціалу України. Науковою базою для здійснення цих завдань є ДУ «Український НДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України» (м. Одеса).

5. Багатство та різноманітність, а також розповсюдженість на території України природних лікувальних ресурсів обумовлює необхідність створення Реєстру туристичних дестинацій з розподілом регіонів згідно курортно-туристичного потенціалу з визначенням спеціалізації курортів, з наступним внесенням даних щодо їх відповідності критеріям сталого розвитку. Нагальним для формування державної політики та просторового планування курортних територій є ведення Кадастру природних територій курортів [5].

3.2. Формування стратегічних пріоритетів сталого розвитку туристичної сфери на засадах інклюзивного зростання.

Позитивна динаміка розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг, привабливість туристично-рекреаційних продуктів, зростання попиту на них, соціально-економічна ефективність туристично-рекреаційного бізнесу обумовлюють необхідність формування стратегічних пріоритетів розвитку туристично-рекреаційної сфери із врахуванням Цілей сталого розвитку та орієнтацією щодо досягнення нової якості економічного зростання на основі базових принципів інклюзивного розвитку.

Слід звернути увагу, що у зв'язку з глобальною надзвичайною ситуацією в галузі охорони здоров'я, соціальної та економічної ситуації через пандемію COVID-19, війну, туристично-рекреаційна сфера надзвичайно постраждала. Міжнародні приїзди туристів у першому кварталі 2020 року сколотилися на частку того, що вони були рік тому. Це означає втрату 67 мільйонів міжнародних прибутків та близько 80 млрд. дол. США від експортних доходів від міжнародного туризму. Занепад міжнародних подорожей наражає на небезпеку від 100 до 120 млн. прямих робочих місць у туристично-рекреаційній сфері [28, с. 191].

Враховуючи вище зазначене, першочерговими заходами мають бути державна підтримка туристично-рекреаційної сфери через прийняття і впровадження державних програм і стратегій її розвитку на національному та регіональних рівнях; розробка ефективних стратегічних планів диверсифікації туристично-рекреаційних послуг; залучення передової практики найбільш розвинених туристичних і рекреаційних індустрій, впровадження стандартів якості обслуговування; які дозволять покращити туристичний імідж, активізувати туристичну діяльність та підвищити

Як засвідчив проведений аналіз, туристично-рекреаційний потенціал в Україні використовується не раціонально та не у повній мірі. Про це свідчить

незначний внесок туристичної сфери у загальний обсяг виробленої продукції за усіма видами діяльності в Україні.

На розвиток туристично-рекреаційної сфери впливають інвестиції у готельну та ресторанну сферу, частка яких поступово зростає. Не дивлячись на це, об'єкти туристично-рекреаційної інфраструктури в країні розвинуті недостатньо, є морально зношеними.

Серед основних причин, що стримують розвиток туристично-рекреаційної сфери в Україні, та обумовлюють зменшення в'їзного туристичного потоку, є: події, пов'язані з війною; недостатньо розвинута туристична та рекреаційна інфраструктура; фінансово-економічна криза, що загострилася останніми роками; втрата популярності туристичного напрямку; відсутність ефективної політики щодо просування туристичних та рекреаційних продуктів і туристичних напрямків; неефективна організація, управління туристичною і рекреаційною діяльністю; дефіцит якісного традиційного продукту.

Імплементация світового досвіду організаційно-економічного забезпечення сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні передбачає орієнтацію на засади інклюзивного зростання. У сучасних умовах ідея інклюзивності активно запроваджується у програмних документах урядів країн світу, міжнародних організацій, громадських спільнот. Зокрема, у підсумковому документі саміту ООН 2015 року «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.» тема інклюзивності присутня у формулюванні практично усіх 17-ти затверджених ним Цілей сталого розвитку (ЦСР), а в окремих з них прямо вживається термін «інклюзивний», поданий в українському перекладі словами як «всеохоплюючий», «загальний».

В Україні забезпеченню реалізації цілей сталого розвитку присвячена Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», підготовлена Міністерством економічного розвитку та схвалена Міжвідомчою робочою групою високого рівня для організації процесу імплементації ЦСР для України [19, с. 331].

При формування стратегічних пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери на засадах інклюзивного зростання необхідно передбачати необхідність та можливості залучення усіх верств населення (у тому числі малозабезпечених, у яких середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму, жінок, осіб з обмеженими фізичними можливостями, ін.) до виробничо-господарської, управлінської туристичної та рекреаційної діяльності як працівників, споживачів послуг, посередників, інвесторів, постачальників ресурсів, партнерів на всіх етапах ланцюга створення доданої вартості, формуючи та управляючи вартість один одного. Відповідно до цього учасниками інклюзивного розвитку підприємств туристично-рекреаційної сфери виступають працівники, споживачі послуг, посередники, інвестори, постачальники ресурсів, партнери.

Стратегічними пріоритетами розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні визначено «заощадливе та раціональне відношення до об'єктів культурної спадщини на місцевому рівні для здійснення туристичної та рекреаційної діяльності; розвиток сталого туризму, зеленого туризму у сільській місцевості; створення якісного та диверсифікованого туристичного продукту на основі раціонального використання наявних на місцевому рівні туристичних та рекреаційних ресурсів; створення в Україні туристично-рекреаційних кластерів; формування позитивного іміджу України (створення бренду – «Туристична Україна») у сфері туризму на зовнішньому та внутрішньому туристичному ринку; створення в Україні загальнодержавної інформаційної мережі у сфері туризму та курортів (рекреації), зокрема шляхом розвитку мережі спеціалізованих інформаційних центрів (що будуть спеціалізуватися на оприлюдненні інформації щодо об'єктів туризму та рекреації) на всій території України» [24, с. 6].

Стратегічним планом діяльності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України на 2017 –2024 роки задля забезпечення конкурентоспроможності економіки України як основи для стійкого економічного зростання та підвищення стандартів і якості життя населення передбачено

формування основних засад розвитку сталого туризму та курортів як пріоритетної галузі економіки країни.

Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року складено відповідно до вимог та проблем розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. У документі головною метою визначено «формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму та курортів згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави в цілому, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі» [27].

У Загальній частині Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року зазначено, що «єдиний шлях розв'язання системних проблем у сфері туризму та курортів – це стратегічно орієнтована державна політика, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України». При цьому умовами сталого розвитку сфери туризму та курортів визначено:

- ✓ забезпечення координуючої ролі держави в реалізації національної туристичної політики із застосуванням принципів державно-приватного партнерства, організації наукових досліджень, розвитку людського потенціалу;
- ✓ концентрація ресурсів держави на пріоритетних завданнях розвитку сфери туризму та курортів;
- ✓ створення загальнодержавної інформаційної системи у сфері туризму та курортів та її інтеграція до світової інформаційної туристичної мережі;
- ✓ удосконалення законодавства з питань регулювання суспільних відносин у сфері туризму та курортів;

- ✓ сприяння розвитку міжрегіонального та міжнародного співробітництва у сфері туризму та курортів;
- ✓ удосконалення на постійній основі бізнес-клімату та розвиток добросовісної конкуренції;
- ✓ запровадження інституту саморегулюючих організацій у сфері туризму та курортів (створення національної туристичної організації);
- ✓ розроблення національних стандартів відповідно до міжнародних стандартів;
- ✓ популяризація нашої держави у світі та просування якісних національних туристичних продуктів у світовому інформаційному просторі;
- ✓ розвиток туристичних територій.

Дорожня карта Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року є розписаною за такими напрямками, як «Безпека туристів», «Нормативно-правова база сфери туризму та курортів», «Розвиток туристичної інфраструктури», «Розвиток людських ресурсів», «Маркетингова політика розвитку туризму та курортів України». Вважаємо, що спектр цих напрямів, з огляду на пріоритети сталого розвитку та орієнтацію на досягнення нової якості економічного зростання на основі базових принципів інклюзивного розвитку, втілених у Цілях сталого розвитку, потребує розширення [12].

З огляду на визначені в Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року умови сталого розвитку сфери туризму та курортів нами сформульовано стратегічні пріоритети сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні:

- підвищення якості та вдосконалення системи конкурентних переваг туристично-рекреаційної продукції;
- раціональне використання туристично-рекреаційного потенціалу;
- розвиток регіональної інформаційної інфраструктури для використання туристично-рекреаційних послуг;

- створення сприятливих умов для формування та розвитку ефективних моделей туристично-рекреаційної індустрії.

На нашу думку, стратегічні пріоритети сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери України мають узгоджуватися з глобальними рішеннями, які прийняті світовою спільнотою – глобальними Цілями сталого розвитку, затвердженими у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку, та відповідати Національній доповіді від 15 вересня 2017 року «Цілі сталого розвитку: Україна» (Додаток З).

На нашу думку, реалізація стратегічних пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери на засадах інклюзивного зростання дозволить виявити можливості для забезпечення рівного доступу до ринків туристично-рекреаційних послуг, туристично-рекреаційних ресурсів і неупередженого регуляторного середовища для різних соціальних груп, формування механізмів забезпечення продуктивної зайнятості, збільшення доходів для відчужених груп і подолання бідності, вироблення нових підходів до споживання обмежених ресурсів і досягнення інклюзивного зростання у довгостроковій перспективі (Додаток К) [16, с. 14].

Н. Хумарова, О. Голікова зазначають, що в рекреаційно-туристичній сфері певну роль відіграє реалізація міжнародних проектів. На думку вчених, «для визначення рівня ефективності реалізації міжнародних проектів на державному та регіональному рівнях необхідно проводити їх моніторинг. Дуже важливо знати основні цілі та завдання, що досягаються в результаті реалізації міжнародних проектів, для створення відповідної системи моніторингу, яка орієнтована на вимірювання та облік важливих показників діяльності проектів та їх результатів, а також розробити основні види індикаторів, які дозволятимуть досліджувати ресурсну складову проектів, продукти, що створюються та ефекти від реалізації». Отже, застосування сучасних підходів до моніторингу розвитку туристично-рекреаційної сфери виступає управлінською практикою для стратегічного планування у туристично-рекреаційній індустрії. Саме поєднання моніторингу та

стратегічного планування є умовою для ефективного стратегічного управління, досягнення стратегічних пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери.

На нашу думку, слід розробити такий сценарій розвитку туристично-рекреаційної діяльності в кожному регіоні України, який сприятиме забезпеченню сталого розвитку туризму і рекреації через установлення і підтримання рівноваги між збереженням природних та історико-культурних ресурсів, економічними інтересами і соціальними потребами, а також функціонуванням туристично-рекреаційної сфери. При цьому необхідно створити відповідні умови для формування високоякісних туристичних і рекреаційних продуктів.

Наприклад, транскордонне співробітництво нами пропонується розглядати одним з чинників досягнення цілей сталого розвитку рекреаційно-туристичної сфери в Україні в контексті активізації співпраці регіонів України з регіонами країн ЄС [29]. Розробка функціональної та результативної Стратегії розвитку транскордонного співробітництва у туристично-рекреаційній сфері сприятиме підвищенню добробуту та якості життя мешканців прикордонних територій, створить широкі можливості для успішної реалізації освітніх, культурних, професійних та інших потреб населення.

Вважаємо, що поняття транскордонного співробітництва у туристично-рекреаційній сфері можна визначити як встановлення взаємовідносин між суб'єктами туристичної і рекреаційної діяльності, територіальними громадами, місцевими органами виконавчої влади, громадськими організаціями з відповідними інститутами інших держав і міжнародними організаціями щодо реалізації спільних рішень у галузі туризму і рекреації [16, с. 15].

Організаційну структуру транскордонного співробітництва формують державні органи, комерційні та громадські організації, основною метою функціонування яких є підтримка співробітництва на визначених прикордонних територіях. На сьогоднішній день, основними такими структурами є: в Україні – Рада з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом,

Міжвідомча комісія з питань розвитку транскордонного співробітництва та європейської інтеграції; в Європі – Асоціація регіонів Європи, Комітет регіонів ЄС та інші. Суб'єктами транскордонного співробітництва в галузі туризму і рекреації в Україні є також Управління туризму та курортів, управління (відділи) туризму місцевих органів державної влади, спеціалізовані громадські організації, а також туристичні і рекреаційні підприємства [10].

I. Лебедев звертає увагу на доцільність створення Координаційної Ради з розвитку туризму в Україні з метою розробки і впровадження стратегії конкурентоспроможного сталого доступного туризму. Її діяльність дозволить активізувати як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях зусилля зацікавлених організацій – підприємницьких, наукових, профспілкових, природоохоронних, культурно-просвітницьких тощо. Погоджуємося з думкою вченого, що механізм реалізації концепції сталого розвитку туризму має будуватися на основі соціального партнерства органів державної влади, об'єднань підприємців та інститутів громадянського суспільства на принципах солідарної соціальної відповідальності, при цьому можуть використовуватися різні моделі управління і державного регулювання [13, с. 435].

Отже, в основу формування стратегічних пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери на засадах інклюзивного зростання пропонуємо покласти наукові підходи до підвищення якості та вдосконалення системи конкурентних переваг туристично-рекреаційної продукції, раціонального використання туристично-рекреаційного потенціалу, розвитку регіональної інформаційної інфраструктури для використання туристично-рекреаційних послуг, формування та розвитку ефективних бізнес-моделей туристично-рекреаційної індустрії. Їх запровадження враховує європейський досвід щодо концептуальних положень і механізмів реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року.

Загалом досягнення стратегічних цілей сприятиме підвищенню добробуту та якості життя населення, створить досить широкі можливості для розвитку та

успішної реалізації освітніх, культурних, професійних та інших потреб населення [16, с. 12]. Крім цього, громадяни отримують ефективну систему соціальних послуг та охорони здоров'я.

Висновки до розділу 3.

Саме впровадження принципів сталого розвитку туризму, у перше чергу в курортно-туристичних регіонах, сприятиме їх екологічній безпеці та належній охороні навколишнього середовища та природних ресурсів, зростанню економічних показників та соціальному благополуччю населення.

ВИСНОВКИ

1. Отже, використовуючи принципи концепції сталого розвитку, туризм може не лише подолати труднощі, але й виступити у ролі локомотиву, який виведе інші галузі на шлях сталого розвитку. Для подальшого успішного впровадження принципів сталості у розвиток туризму необхідна консолідація зусиль всіх зацікавлених сторін на всіх рівнях, урахування інтересів всіх груп, включаючи місцеві громади, туристів, представників туристичного бізнесу.

2. За результатами проведеного аналізу наукових праць можна дійти висновку, що на даний час у вітчизняній практиці ще існує потреба в удосконаленні системи індикаторів сталого розвитку територіальної громади, яка була б гармонізована із тими індикаторами, які широко використовуються міжнародною спільнотою. Індикатори покликані відображати реальні проблеми і досягнення у різних сферах життя і базуватися на використанні достовірної і доступної статистичної інформації. В першу чергу, це стосується індикаторів сталого розвитку регіонів, які б відображали реальну комплексну ситуацію і створили основу для оцінювання ефективності муніципального менеджменту та досягнутих результатів сталого розвитку громади. Потрібно якнайшвидше визначити цільові орієнтири для показників, де ті відсутні, та організувати збір статистики за Цілями сталого розвитку не лише на національному, але й на регіональному рівні.

3. Враховуючи це, що на теперішній час малі міста України на відміну від великих в більшості випадків мають низький рівень соціально-економічного розвитку і ділової активності, в основному є депресивними, зокрема колишні районні центри, необхідно першочергово здійснювати моніторинг індикаторів, спрямованих на забезпечення якісних соціальних змін. На нашу думку, ці територіальні громади мають значний туристично-рекреаційний, ще збережений культурно-історичний і природний потенціал. Сприяння розвитку цього напрямку

дасть змогу зменшити трудову міграцію і підвищити рівень зайнятості населення, а отже, і зниження його бідності та поповнення казни громад.

4. Можна виділити такі основні тренди у контексті сталого розвитку ресторанного господарства: скорочення та прозорість ланцюгів поставок; екологізація технологічних процесів; зменшення кількості сміття та відходів; скорочення втрат сировини, води та енергії; мода на здорове харчування; зростання пропозиції веганських страв у меню, у тому числі страв з рослинних замінників м'яса; персоналізація та персоніфікація послуг; зростання попиту на послуги доставки; автоматизація виробничих та управлінських процесів, роботизація тощо.

5. За результатами кластерного аналізу районів Хмельницької області оцінено їх потенціал розвитку екологічного туризму і виділено три кластери, більш детальний аналіз окремих ознак та особливостей яких дозволив сформуванати напрями розвитку екотуризму у окремих районах в межах кластерів відповідно до існуючих природних, ландшафтних, рекреаційних ресурсів, історико-культурної спадщини, унікальної ментальності мешканців та особливостей місцевості. Отримані результати допоможуть розробити стратегію розвитку екологічного туризму Хмельницької області, у чому вбачаємо перспективи подальших розвідок.

Список використаних джерел

1. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. К.: РВПС України, 2020. 716 с.
2. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Дмитрук О. Ю., Дмитрук С. В. Екотуризм: навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2009. 358 с.
4. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2020. 192 с.
5. Доктрина сталого розвитку. URL: <http://semenets.soborna.org.ua>.
6. Заваріка Г. М. Туризм на охоронних природних територіях. *Географія та туризм*. Вип. 28. К.: Вид.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2023. С. 90-97.
7. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року № 2818-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
8. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. №2456-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
9. Екологічний туризм в Європі // Туристичний портал. URL: <https://thecity.com.ua/ekologichnij-turizm-v-yevropi.html>.
10. Екологічні проблеми туризму та шляхи їх вирішення. URL: <https://dspu.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/12/008-66.pdf>.
11. Екотуризм – Стежки та мапи. URL: <https://stezhky.org/stezhky/stalyj-turyzm/ekoturyzm/>.
12. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/24.pdf>.
13. Івченко А. С. Вся Україна. К.: Картографія, 2006. 850 с.
14. Кліматичні фінанси. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/13327/1/Climate_finance.pdf.

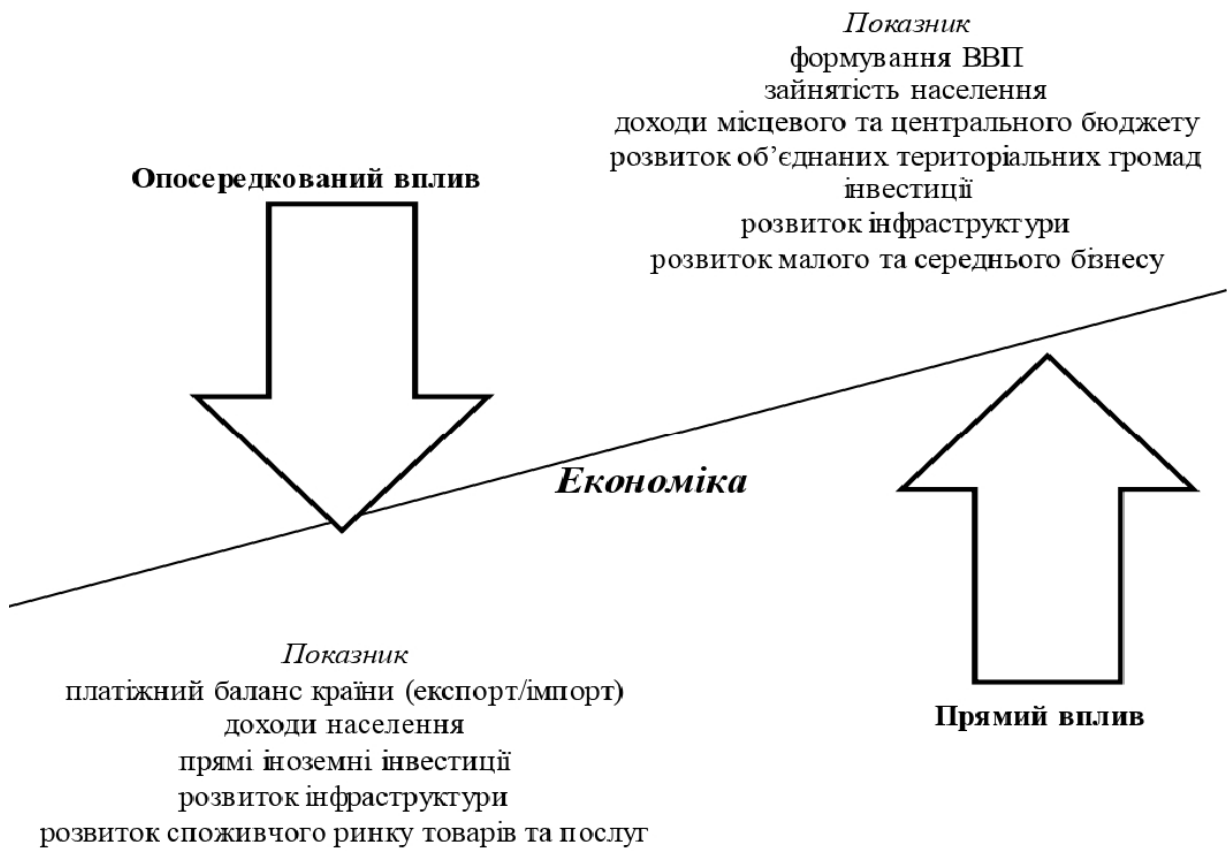
15. Критерії Глобальної ради зі сталого розвитку туризму. URL: <https://www.gstcouncil.org/wp-content/uploads/GSTC-Destination-Criteria-Indicators-UKRAINIAN.pdf>.
16. Литвинова О. Н. Стратегія розвитку сталого туризму в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Донецьк, 2013. 19 с.
17. Любич І. Й. Основи заповідної справи: навч. посіб. К.: КНУ, 2002. 128 с.
18. Любіцева О. О., Панкова О. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України. К.: Альтерпрес, 2007. 369 с.
19. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. К.: Знання, 2018. 343 с.
20. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: навч. посіб. Л.: ІРД НАНУ, 2021. 259 с.
21. Міщенко О. В. Теоретичні основи визначення сутності екологічного туризму. *Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географія туризму*. Луцьк: Вид-поліграф. центр «Волинський ун-т», 2010. С. 155-160.
22. Науковці оцінили шкоду туризму для довкілля. URL: https://maximum.fm/naukovci-ocinili-shkodu-turizmu-dlya-dovkillya_n140857.
23. Олійник О. В., Мостенська Т. Л., Тарасюк Г. М. Перспективи розвитку готелів у стилі глемпінг в Україні. *Економіка, управління та адміністрування*. Вип. 4 (90). Ж.: Державний університет «Житомирська політехніка», 2020. С. 38-46.
24. Олійник Я. Б., Гетьман В. І. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. Вип. 48. К.: Вид.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2002. С. 5-11.
25. Панченко Т. Ф. Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура: моногр. К.: Логос, 2020. 176 с.

26. Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/197-1.pdf>.
27. Проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. URL: http://eprints.kname.edu.ua/48290/1/ilovepdf_com-97-98.pdf.
28. Петлін В. М. Концепції сучасного ландшафтознавства. Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 351 с.
29. Післявоєнне відновлення туризму в Україні. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/sira.htm.
30. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2020. 551 с.
31. Рутинський М. Й. Географія туризму України: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 160 с.
32. Сергієнко Л. В., Дзюбенко О. М., Ожго С. В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. *Економіка, управління та адміністрування*. Вип. 3 (89). Ж.: Державний університет «Житомирська політехніка», 2019. С. 191-200.
33. Сердюк О. М. Аналіз та оцінка потенціалу туристських територій: навч. посіб. Запоріжжя: ЛППС, 2024. 334 с.
34. Смаль В. В., Смаль І. В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму. *Український географічний журнал*. К.: Інститут географії НАН України. № 4. 2023. С. 58-64.
35. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму: навч. посіб. Ніжин: Ніжинський держ. педагог. ун. ім. Миколи Гоголя, 2021. 105 с.
36. Сорокіна Г.О. Екологічний туризм: навч. посіб. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2021. 206 с.
37. Стратегія сталого розвитку. URL: <http://surl.li/ioqts>.
38. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 463 с.

39. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності: навч. посіб. К.: Грамота, 2006. 264 с.
40. Стафійчук В. І. Рекреалогія: навч. посіб. Л.: Знання, 2005. 259 с.
41. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: ЦНЛ, 2021. 311 с.
42. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія / за ред.: С. А. Копилов (гол. ред.), С. Е. Баженова (наук. ред.). Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2019. 208 с.
43. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні. Луцьк: ЛДТУ, 2022. 352 с.
44. Школа І. М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2007. 292 с.
45. Ярьоменко С. Г. Туристичні ресурси України. Херсон: Олді+, 2021. 472 с.

ДОДАТКИ

Вплив туристично-рекреаційної сфери на національну економіку

Складено за даними: [15].

*Дефініції, що характеризують поняття
«сталий розвиток туристичної сфери»*

Автор	Зміст
Ткаченко Т.	Сталий (гармонійний, збалансований) розвиток – це розвиток, який забезпечує визначений тип рівноваги, тобто баланс між його соціально-економічними та природними складовими.
Заячківська Г.	Концепція сталого розвитку туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка є сукупністю ідей, концепцій, положень та постулатів різних наук і спрямована на зміну стосунків людини і природи для розширення можливостей економічного зростання та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери.
Миронов Ю.	Сталий розвиток туризму – це такий вид туризму, при якому забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних дестинацій та спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для всіх зацікавлених кіл. Сталий розвиток в туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних ефектів від туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного.
Глобальний етичний кодекс.	Туризм – фактор сталого розвитку
Світова Організація Туризму.	Сталий розвиток туристичної сфери полягає у врахуванні його поточних та майбутніх економічних, соціальних та екологічних наслідків її діяльності, задовольняючи зростаючі потреби туристів, галузі, довкілля, громади

Хартія зі сталого туризму.	Сталий туризм базується на критерії сталості, що означає, що він має бути екологічно нешкідливим в довготривалій перспективі, економічно доцільним та соціально рівним для місцевих громад
Всесвітня Туристична Організація (ВТО).	Сталий туризм – це туристична діяльність, за якої управління всіма ресурсами проходить таким чином, що економічні, соціальні, естетичні потреби задовольняються та зберігається культурна складова, екологічні процеси, біологічне різноманіття та системи підтримки життя».
Лебедев І.	Сталий розвиток туризму це орієнтований на довгостроковий період такий розвиток туризму, при якому на основі раціонального використання ресурсів відбуваються прогресивні зміни, що спрямовані не тільки на кількісне зростання, але й на якісний розвиток з урахуванням інтересів сьогоденних і майбутніх поколінь.

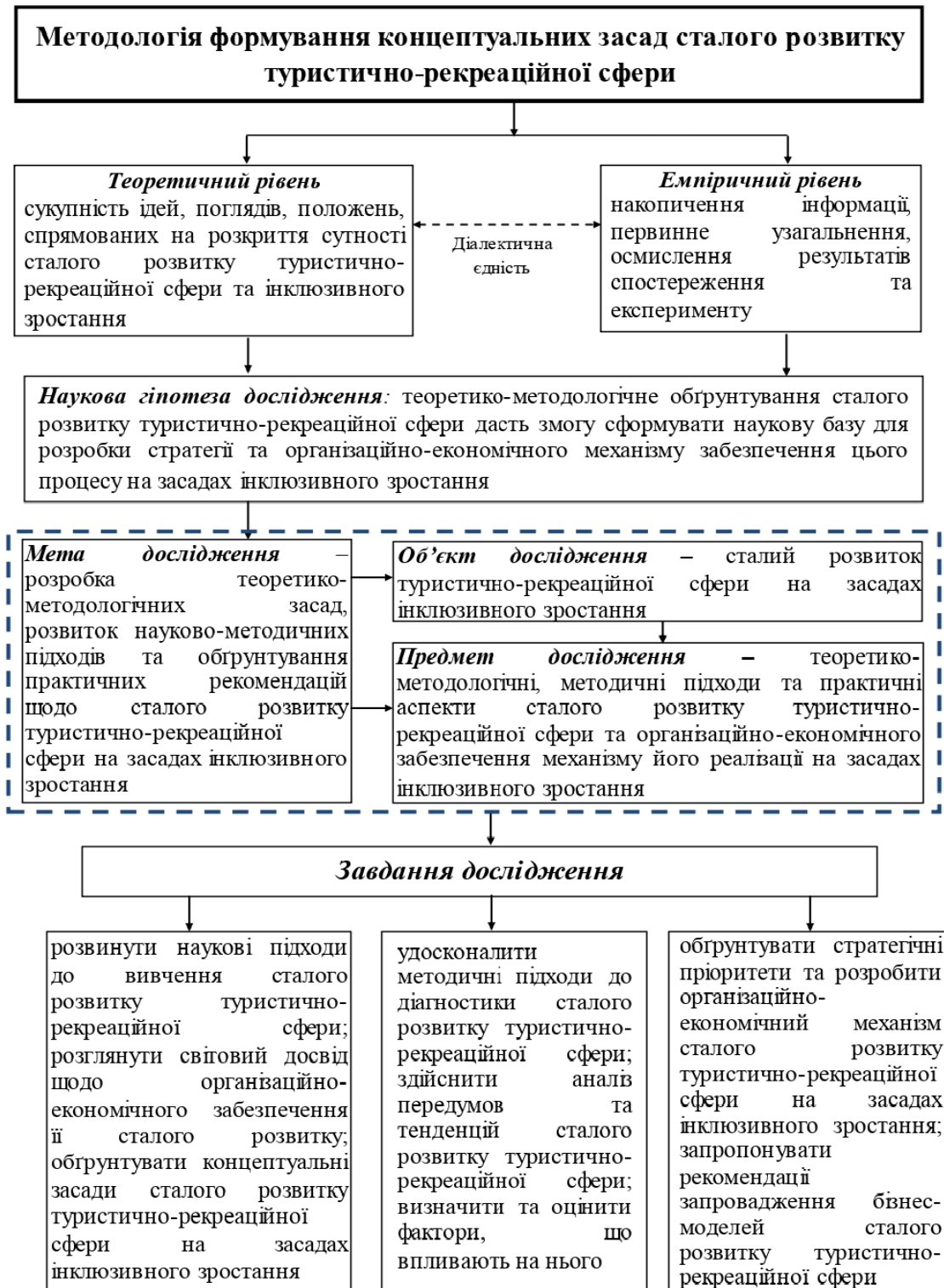
Складено за даними: [37].

*Концепція сталого розвитку туристичної сфери
на засадах інклюзивного зростання*

Складено за даними: [38].

*Методологія формування концептуальних засад
сталого розвитку туристичної сфери*

Складено за даними: [38].

*Критерії максимізації користі для громад, відвідувачів та культури
з відповідними індикаторами GSTC*

Критерій	Індикатори досягнення
Захист атракцій	Система управління для охорони природних і культурних об'єктів, включаючи будівництво спадщини, сільські та міські мальовничих краєвиди; Система управління для моніторингу, вимірювання та зменшення впливу туризму на об'єкти та атракції;
Управління відвідувачами	Адміністративний механізм, відповідальний за здійснення планів і операцій з управління відвідувачами;
Поведінка відвідувачів	Культурні та екологічні (просторові) рекомендації щодо поведінки відвідувачів на чутливих місцях; Кодекс практики (практичних правил) для екскурсоводів та туроператорів;
Захист культурної спадщини	Закони або нормативні акти для захисту історичних та археологічних артефактів, включаючи ті, що знаходяться під водою, а також даних щодо їх застосування; Програма захисту і звеличування нематеріальної культурної спадщини (наприклад, включає пісню, музику, драму, навички та ремесла);
Інтерпретація місця	Пояснювальна інформація доступна відвідувачам туристичних офісів та на природних та культурних об'єктах; Пояснювальна інформація в культурному відношенні; Пояснювальна інформація розробляється взаємодією спільноти; Пояснювальна інформація доступна мовами, що стосуються відвідувачів; Навчання екскурсоводів з використанням інтерпретаційної інформації;
Інтелектуальна власність	Закони, положення чи програми для захисту прав інтелектуальної власності місцевих індивідів та спільнот.

Складено за даними: [38].

Критерії максимізації переваг навколишнього середовища;

мінімізації негативного впливу з відповідними індикаторами GSTC

Критерій	Індикатори досягнення
Екологічні ризики	Оцінка сталого розвитку дестинації протягом останніх п'яти років, визначення екологічних (навколишніх) ризиків; Система усунення виявлених ризиків
Захист чутливих середовищ	Підтримується та оновлюється інвентаризація чутливої та загрозованої дикої природи та середовищ її існування; Система управління для моніторингу впливу та захисту екосистем, чутливих середовищ і видів; Система запобігає введенню інвазійних видів;
Захист дикої природи	Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕС); Положення та стандарти контролю за збиранням або захопленням, демонстрацією, продажом рослин та тварин;
Викиди парникових газів	Програма, яка допомагає підприємствам вимірювати, контролювати, мінімізувати та публічно повідомляти про викиди парникових газів; Система допомоги підприємствам по скороченню викидів парникових газів;
Енергозбереження	Програма, що сприяє збереженню та вимірюванню енергії, моніторингу, скороченню та публічному звіту про споживання енергії; Норми та стимули для зменшення залежності від викопного палива, підвищення ефективності використання енергії та заохочення прийняття та використання технологій відновлюваної енергетики;
Управління водними ресурсами	Програма, яка допомагає підприємствам вимірювати, контролювати, зменшувати та публічно повідомляти про використання води;
Водна безпека	Система управління, яка забезпечує збалансованість та сумісність водокористування підприємствами та вимоги до води для населення дестинації;
Якість води	Система управління для моніторингу та публічного звітування про якість питної та рекреаційної води; Результати моніторингу є загальнодоступними; Система своєчасного реагування на проблеми якості води;
Стічні води	Положення про місце розташування, технічне обслуговування та випробування скидів з відстійників та систем очистки стічних вод, а також свідчення їх застосування; Положення щодо забезпечення розміру і типу очистки стічних вод є адекватними для дестинації, включає дані їх застосування; Програма, що допомагає підприємствам ефективно поводитися та повторно використовувати стічні води; Програма забезпечення належного поводження з відходами та безпечного повторного використання або випуску з мінімальними негативними наслідками для місцевого населення та навколишнього середовища;
Скорочення твердих відходів	Система збору відходів, яка підтримує публічні записи про кількість відходів, що утворюються; План управління твердими відходами, який реалізується, має кількісні цілі з мінімізації та забезпечення безпечної та стабільної утилізації відходів, які не використовуються повторно або переробляються; Програма, що допомагає підприємствам скорочувати, повторно використовувати та переробляти відходи; Програма зменшення використання бутильованої води підприємствами та відвідувачами;
Світлове та шумове забруднення	Рекомендації та інструкції з мінімізації шуму та світлового забруднення навколишнього середовища; Програма, яка заохочує підприємства дотримуватися керівних принципів та правил, щоб мінімізувати шум та забруднення світлом;

Критерій	Індикатори досягнення
Зменшення впливу транспорту	Програма для збільшення використання транспортних засобів із низьким рівнем впливу (еко-транспорту); Програма, що робить місця більш доступними для відвідувача для активного транспортування (наприклад, піші прогулянки та їзда на велосипеді)

Складено за даними: [38].

*Індикатори та завдання цілей сталого розвитку
територіальних громад і регіонів за компонентами*

Компоненти	Індикатори	Завдання	Цілі
1	2	3	4
Суспільна	Рівень бідності	Підвищити рівень добробуту населення, зокрема знизити рівень бідності	Подолання бідності
	ІСЦ на продукти харчування, показники споживання м'яса, риби, овочів, фруктів	Мінімізувати рівень цін на продукти харчування, Забезпечити доступність збалансованого харчування для різних верств населення	Подолання голоду
	Коефіцієнт смертності, у тому числі дітей, частка витрат на охорону здоров'я	Мінімізувати смертність, якій можна запобігти, зокрема вакцинуванням населення, модернізацією медицини, новітніх підходів до лікування населення тощо, Реформувати систему охорони здоров'я з урахуванням фінансових складових	Міцне здоров'я та благополуччя
	Показники якості та доступності освіти	Забезпечити доступність якісної освіти на всіх рівнях	Якісна освіта
	Частка жінок та дівчат, що піддавались насильству, дискримінації на роботі тощо	Ліквідація усіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат	Гендерна рівність
	Коефіцієнти децильної диференціації доходів населення	Зростання доходів найменш захищених та найменш забезпечених верств населення, запобігання дискримінації у суспільстві	Скорочення нерівності
	Рівень злочинності, рівень корупції, рівень довіри до суду та інших інституцій	Скоротити насильство, виявити постраждалих від різних видів злочинів, підвищити рівень довіри до суду та забезпечити рівний доступ до правосуддя	Мир, справедливість та сильні інститути
	Рівень зайнятості, ВВП, показники ефективності виробництва	Підвищити рівень зайнятості населення, сприяти економічному зростанню, а також забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих	Гідна праця та економічне зростання

Компоненти	Індикатори	Завдання	Цілі
Економічна	Показники доступності дорожньо-транспортної інфраструктури, показники фінансування наукових досліджень, зокрема участі молоді у них	Забезпечити доступність дорожньо-транспортної інфраструктури, сприяти розвитку наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок, забезпечити збільшення участі молоді у наукових дослідженнях	Промисловість, інновації та інфраструктура
	Коефіцієнт платоспроможності позичальника; Частка регіонів, що затвердили і впроваджують регіональні стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації, розроблені за участю громадськості; Кількість пам'яток національного та місцевого значення, включених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України; Площа природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, % території країни; Обсяг викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами викидів, % до рівня 2015 року; Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання туристичної діяльності (код за КВЕД-2010 – 55.1, 55.2, 55.3, 79.11, 79.12)	Забезпечити доступність житла; Забезпечити розвиток поселень і територій виключно на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості; Забезпечити збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектору; Зменшити негативний вплив забруднюючих речовин; Забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції	Сталий розвиток міст та громад
	Прямі іноземні інвестиції, зовнішній борг	Сприяти покращенню інвестиційного клімату, знижувати боргове навантаження на економіку	Партнерство заради стійкого розвитку

Компоненти	Індикатори	Завдання	Цілі
	Показники безпечності та якості питної води, обсяг викидів у стічні води, водоемність ВВП	Забезпечити доступність якісних послуг з постачання безпечної питної води, доступність сучасних систем водовідведення, мінімізувати скидання неочищених стічних вод, зокрема з використанням інноваційних технологій водоочищення, підвищити ефективність водокористування	Чиста вода та належні санітарні умови
Екологічна	Показники виробництва електроенергії, у тому числі виробленої з відновлюваних джерел, енергоемність ВВП	Модернізувати мережі для забезпечення надійного та сталого енергопостачання, сприяти диверсифікації постачання первинних енергетичних ресурсів, підвищити енергоефективність економіки	Доступна та чиста енергія
	Обсяг викидів парникових газів	Обмежити викиди парникових газів	Пом'якшення наслідків зміни клімату
	Обсяги видобування морських біоресурсів, частка викидів у морське середовище	Забезпечити ефективне регулювання видобутку морських біоресурсів та мінімізувати забруднення морського середовища	Збереження морських ресурсів
	Показники збереження, відновлення та сталого використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем, лісів, гірських екосистем, ґрунтів	Сприяти сталому управлінню лісами, гірськими екосистемами, забезпечувати збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем	Захист екосистем суші
	Ресурсоемність ВВП, показники відходів в усіх видах економічної діяльності	Знизити ресурсоемність економіки, забезпечити стале раціональне використання хімічних речовин, знизити рівень відходів виробництва та споживання	Відповідальне споживання та виробництво

Складено за даними: [32].

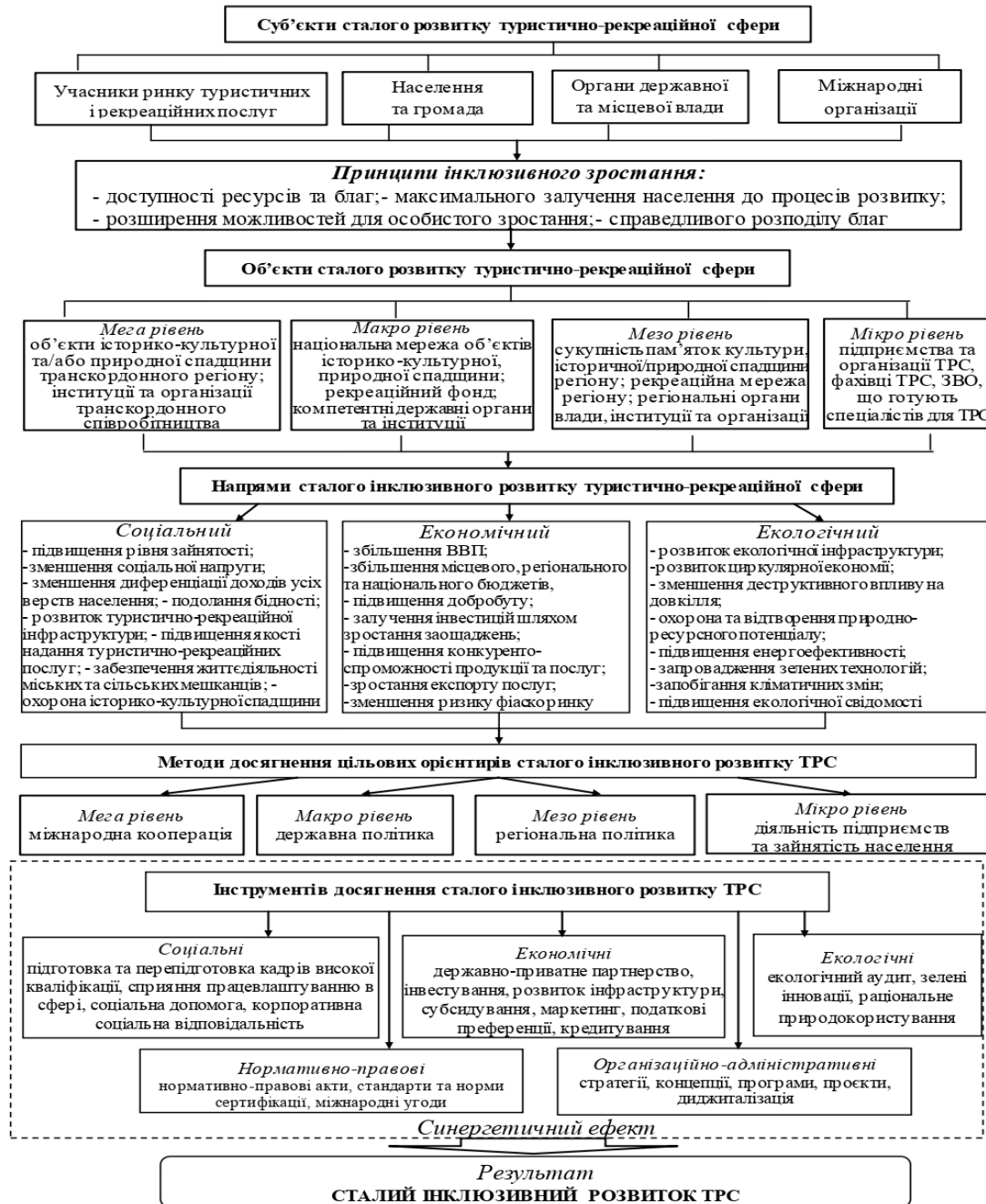
*Інтерпретація відношення глобальних Цілей сталого розвитку
до туристично-рекреаційної сфери України*

Ціль сталого розвитку	Пріоритетність для туристично-рекреаційної сфери України
Ціль 1 «Ні бідності»	Збільшення доходів від туристично-рекреаційної діяльності; залучення інвестицій; розширення можливості населення щодо працевлаштування та самозайнятості
Ціль 2 «Ні голоду»	Підвищення зайнятості населення, створення робочих місць, розвиток аграрного туризму
Ціль 3 «Гарне здоров'я»	Розширення і покращення суспільних послуг оздоровлення і відпочинку
Ціль 4 «Якісна освіта»	Розширення можливостей кар'єрного зростання у туристично-рекреаційному бізнесі; організація системи якісної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу та обслуговування, інших професій туристично-рекреаційної сфери; міжкультурний обмін, розвиток місцевої культури
Ціль 5 «Гендерна рівність»	Пріоритет розвитку усіх напрямків діяльності туристично-рекреаційної сфери
Ціль 6 «Чиста вода та належні санітарні умови»	Забезпечення раціонального використання водних ресурсів, охорона водних об'єктів; дотримання санітарно-гігієнічних норм у туристично-рекреаційній діяльності
Ціль 7 «Відновлювальна енергія»	Використання енергоощадних технологій, альтернативних джерел енергії
Ціль 8 «Гідна праця та економічне зростання»	Розвиток рекреації та оздоровлення як факторів забезпечення гідної праці; підвищення ефективності використання туристично-рекреаційних ресурсів, мультиплікативний вплив туристично-рекреаційної діяльності на економіку

Ціль сталого розвитку	Пріоритетність для туристично-рекреаційної сфери України
Ціль 9 «Інновації та інфраструктура»	Інноваційний розвиток туристично-рекреаційної сфери; розвиток туристичної інфраструктури; доступність туристично-рекреаційних послуг
Ціль 10 «Зменшення нерівності»	Рівність можливостей для діяльності у туристично-рекреаційній сфері; забезпечення доступності об'єктів туристичної інфраструктури і рекреації для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення
Ціль 11 «Сталий розвиток міст та спільнот»	Розвиток міст як туристичних лідерів на засадах розумного зростання, залучення місцевого населення до розширення туристично-рекреаційних послуг
Ціль 12 «Відповідальне споживання»	Сприяння впровадженню технологій ощадного споживання у туристично-рекреаційній діяльності
Ціль 13 «Боротьба зі зміною клімату»	Охорона, відтворення та раціональне використання природних туристично-рекреаційних продуктів
Ціль 14 «Збереження морських екосистем»	Збереження природи, екосистемний підхід у морському туризмі та рекреаційній діяльності
Ціль 15 «Збереження екосистем суші»	Забезпечення збалансованого використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, збереження здатності природних комплексів до самовідтворення, запровадження оплатних екосистемних послуг у рекреаційно-туристичній сфері
Ціль 16 «Мир та справедливість»	Забезпечення безпеки туристів і рекреантів та захист їх законних прав та інтересів
Ціль 17 «Партнерство за ради стійкого розвитку»	Розвиток державно-приватного партнерства, розвиток міжнародної співпраці у туристично-рекреаційній діяльності; розширення зв'язків з міжнародними, регіональними та національними туристичними асоціаціями

Складено за даними: [16].

*Організаційно-економічний механізм старого розвитку туристичної сфери
на засадах інклюзивного зростання*

Складено за даними: [16].